

I. RÁKÓCZY GYÖRGY 1644-ES HADJÁRATA

Cseh-Szombathy László

Az erdélyi fejedelmek függetlenségi harcai közül a legkevesbé ismert I. Rákóczy György 1644-es és 1645-ös hadjárata. Bocskay támadása, Bethlen hadjáratai mellett Rákóczy György háborúja háttérbe szorult, pedig ez is jelentős esemény volt a Habsburg elnyomás elleni harcok sorában. Ha hiányzott is e háborúból a nagy vezéri egyéniség, mely azt igazán megkapóvá tehetné volna, méreteiben egyáltalán nem maradt el Bocskay vagy Bethlen háborúitól.

Amikor I. Rákóczy György elhatározta a Habsburgok megtámadását, országát, Erdélyt már több mint 30 éve megkímélte a háború, nem pusztították idegen hadak. Rákóczy tehát olyan erőforrással rendelkezett, mint elődei közül egyik sem, és felhasználhatta még azokat a tapasztalatokat is, melyekre az erdélyi hadak a megelőző hadjáratok során tettek szert. Hadserege nagyobb méretű volt Bethlenénél is, és ennek a nagy magyar hadnak működéséről igen keveset tudtunk. Arról a nagyszabású parasztmegmozdulásról pedig, mely Rákóczy hadai mellett a döntő csapást mérte a császári hadakra, a korábbi feldolgozásokban egyáltalán nem volt szó.

I. Rákóczy György hadjáratairól írtak a múlt század vezető történészei, Szilágyi Sándor¹ és Angyal Dávid², de összefoglaló jellegű munkáikban a hadjáratokkal csak mellékesen foglalkoztak. Utódaikra várt volna a feladat, hogy e hadjáratokat részletesen felderítsék. Ez azonban elmaradt. 1917-ben e hadjáratokról ugyan megjelent egy tanulmány³, amely azonban egyáltalán nem tekinthető kielégítő feldolgozásnak. Szerzője annyi idevonatkozó forrásismerettel sem rendelkezett, mint e kérdést éppen csak érintő Szilágyi és Angyal. Jóformán csak az elbeszélő forrásokat használta, s átvette ezek tévedéseit is, így tanulmányában számos alapvető hiba

¹ Szilágyi Sándor: I. Rákóczy György. 1893 (Magyar Tört. Eletrajzok.)

² Angyal Dávid: Magyarország története I. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. 1898. (Milleniumi történet 6. kötet.)

³ Tóth László: I. Rákóczy György beavatkozása a 30 éves háborúba. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban: H. K.) 1917.

található.⁴ Azután pedig a hadjáratok egyáltalán nem kerültek napirendre. Sorsuk 1945-ig ugyanaz lett, mint a magyar szabadságért, nemzeti függetlenségért folytatott sok más küzdelemnek is: az elhallgatás.⁵ Felszabadulásunk után megújuló történettudományunk haladó hagyományaink közül egyre többre derített fényt, és úgy érezzük, hogy a magyar nép 1644—45-ös szabadságharca is megérdemli, hogy foglalkozzanak vele. Ezért született meg ez a tanulmány. Célja, hogy elsősorban a katonai eseményeket ismertesse, tisztázza, diplomáciai kérdéseket csak akkor érint, ha az a hadi események szempontjából okvetlenül szükséges. Ugyanakkor igyekszik a megelőző feldolgozásoktól eltérőleg az 1644—45-ös hadjáratot az akkori európai helyzetbe beillesztve tárgyalni, megmutatni kapcsolatát az akkor folyó 30 éves háborúval, melynek tulajdonképpen része volt. Célja továbbá az erdélyiek hadműveleteinek kinyomozásán túl az ellenfél erejének, hadmozdulatainak és szándékainak vizsgálata is, ami eddig egyáltalán nem történt meg. Pedig e nélkül, a császári hadsereg ismerete hiányában az erdélyieknek számos lépése teljesen érthetetlen, vagy egészen másképpen fest, mint ahogy azt az ellenfél megismerése után látjuk. Az események minél sokoldalúbb megvilágításán keresztül reméljük előbbrevinni ennek a XVII. sz.-i magyar hadtörténelem szempontjából jelentős eseménynek megismerését.

*

Az 1644—45-ös hadjárat tárgyalása során először azt kell tisztáznunk, hogy miért éppen ezekben az években következett be? Hiszen I. Rákóczy György attól a pillanattól fogva, hogy erdélyi fejedelem lett, állandóan tapasztalhatta a Habsburgoknak és magyar bérenceiknek, elsősorban Eszterházy Miklósnak azt a szándékát, hogy erdélyi uralmának véget vessenek, s Erdélyt, a magyar függetlenség bástyáját a Habsburg terjeszkedés elővédjévé tegyék meg. Előbb vagy utóbb be kell következnie a harcnak, ezt jól tudta I. Rákóczy György, de az általános európai helyzet alakulása lehetővé tette számára, hogy ő válassza meg a küzdelem időpontját. A 30 éves háború, melynek szereplője volt Bethlen Gábor is, javában folyt még, és a Habsburg hatalom erejének legnagyobb részét lekötötte.

I. Rákóczy György idejében a 30 éves háború már egészen más jellegű volt, mint Bethlen korában. Általános európai konfliktussá vált, először a svédek (1630), majd a franciák (1635) nyílt beavatkozása következettében, mely a 30 éves háborúhoz kapcsolta a több mint fél évszázad óta folyó holland-spanyol küzdelmet is. A nagy európai háború időt adott I. Rákóczy Györgynek a felkészülésre, lehetőséget a kezde-

⁴ Tóth László felületes feldolgozásával a továbbiakban nem tartjuk szükségesnek, hogy foglalkozunk egyes téves állításaival polemizáljunk.

⁵ A *Hóman-Székfi Magyar történet* 1935-ös kiadásában pl. két mondatban intézte el az egész háborút. (IV. kötet 79. o.)

ményezéshez, mivel ellenfelét passzivitásra kényszerítette. I. Rákóczy György számára alkalom nyílt arra is, hogy Habsburg ellenes harcában erős államhatalmakkal lépjen szövetségre, melyek kipróbált és a háborúk folyamán sok dicsőséget aratott hadseregekkel rendelkeztek.

I. Rákóczy György 1631 óta tárgyal, alkudozott a svédekkel, majd a franciákkal, de ezek a tárgyalások nem vezettek eredményre egészen addig, míg az 1642-es évi svéd támadás a svédeket nem hozta Morvaországba, nem tette számukra valóban fontossá I. Rákóczy György beavatkozását és nem kecsegtette ugyanakkor Rákóczyt is biztos sikerrel. Így érkezett el a Habsburgok elleni támadás ideje.

Cseh- és Morvaország már korábban is látott svéd csapatokat. Így már 1639-ben Banér operált itt, de Weimári Bernát halála miatt ez a vállalkozás csak rövid időre vonta be újra e területeket a háborúba. 1641 novemberében vette át Torstenson a svéd hadsereg parancsnokságát, s ezzel új szakasz kezdődött a háború történetében. A zseniális stratégia és taktikus hamarosan bemutatkozott: 1642 áprilisában Sziléziába tört, megverte az ott állomásozó császári erőket, gyorsan Morvaországba fordult, és seregének zömével Olmützre támadt. Erős tűzérének, de elsősorban meglepetést okozó gyorsaságának köszönhető, hogy viszonylag kis erővel négy nap alatt elfoglalta a várost.

Olmütz elfoglalásával a svédek fontos várral és várossal rendelkeztek Morvaországban, és ezzel morvaországi szereplésük jellege is megváltozott. A továbbiakban már nem fenyegető diverzió volt a morva- és csehországi hadművelet, azzal a céllal, hogy a fő frontról, a Rajna vidékéről és Szászországból elvonjon császári erőket, hanem Torstenson itt igyekezett döntést kicsikarni. Ehhez pedig segítséget a közelben nem várhatott mástól, mint az erdélyi fejedelemtől.⁶

Az Olmütz elfoglalását követő diplomáciai tárgyalások megírása a diplomáciatörténet feladata. Számunkra elég annyi, hogy 1643 nyarán jutnak a tárgyalások annyira, hogy I. Rákóczy György követeket küldjön a portára, a hadviseléshez szükséges engedély megadásáért, és megkezdje hadserege szervezését. Mielőtt azonban a hadak szervezésével foglalkoznánk, szükséges megnéznünk, mi volt az általános helyzet 1643 nyarán a 30 éves háborúban, mire számíthatott I. Rákóczy György?⁷

1643-ban Cseh- és Morvaország területén ismét harcok folytak. 1642 júniusában ugyan Torstenson Sziléziába, egészen Glogauig vonult

⁶ A svédek cseh- és morvaországi szereplésére nézve elsősorban *Dudík: Schweden in Böhmen und Mähren 1874.* (továbbiakban *Dudík 1874.*) című könyvét használtam fel.

⁷ A harmincéves háború 1643/45. évi eseményeire nézve a következő feldolgozásokat használtam; *Georg Winter: Geschichte des Dreissigjährigen Krieges. 1893.* — *G. W. Ward: The Later Years of the Thirty Years' War. Cambridge History.* — *Gindely: Geschichte des Dreissigjährigen Krieges III, kötet 1882—83.* — *E. Charveriat: Histoire de la Guerre de Trente ans. II. kötet. 1878.* — *E. G. Geijer: Geschichte Schwedens, III. kötet. 1836.*

vissza az ellene nyomuló császári túlerő elől, innen azonban erősítéseket kapva Csehországon át Szászországba ment, s Lipcsét vette ostrom alá, majd 1642 november 2-án Breitenfeldnél megverte az utána nyomuló császáriakat. Ezután elfoglalta Lipcsét, seregeit Szászországban teleltette, majd februárban Lausitzba, onnan áprilisban Sziléziába ment.

Ezalatt Olmütz svéd őrsége Paykull ezredes vezetése alatt portyázásokkal és a hegyekből élelmet hozó pásztorok támogatásával tartotta magát. Torstenson azonban szükségesnek látta a vár megerősítését, s 1643 április végén benyomult Csehországba. A császáriak Gallas parancsnoksága alatt újtát állották, de ő ügyesen kimanővrőzta őket. Június 20-án Olmützhöz érkezett, és a környező kisebb városok elfoglalásába kezdett.

Torstenson serege 38 lovasezredből és 15 gyalogezredből állott, ami azonban a valóságban összesen körülbelül csak 13 000 embert jelentett.⁸ Jellemző a lovasságnak a gyalogságnál nagyobb száma, ami a 30 éves háború során a csapatok fegyvernemeinél bekövetkezett eltolódást mutatja, a háború elején ugyanis a gyalogság volt mindig a nagyobb számú. 1643 nyarán a császáriak Gallas vezetésével 18 000 főnyi német sereget vontak össze, melyhez a horvát könnyű hadak járultak. Gallas nem próbálta nyílt csatában kihasználni számbeli túlsúlyát, hanem horvátjaival portyáztatott és zaklatta a svédeket, akikben nyilván felmerült az a gondolat, hogy hasonló könnyű hadat szerezzenek maguknak.

A Rajna vidékén is változatlanul folytak a harcok. 1643 májusában aratta Condé híres győzelmét Rocroynál a spanyolok felett, ami később lehetővé tette a franciáknak, hogy új csapatokat küldjenek a császáriak ellen a Rajna vidékére. A Morvaországban és a Rajna mellett egyaránt szorongatott császáriak tehermentesítést most diplomáciai úton reméltek elérni; a svéd hódításokra féltékeny dán királyt, IV. Keresztélyt megnyerték szövetségesüknek, aki megkezdte előkészületeit a támadásra, mely Torstenson bázisát, Pomerániát fenyegette.

1643 augusztusának végén kezdte el I. Rákóczy György katonai készülődését. Császári részen, sőt Varsóban is már júliusban beszéltek Rákóczy küszöbön álló támadásáról, de Erdélyben ekkor még nem tudunk katonai készülődésről. Még augusztus elején is a pataki prefektus, Debreceni Tamás a „nagy póstázkodás” lebonyolítása miatt kérte Rákóczy engedélyét, hogy több katonát fogadjon Sárospatakon, a Rákóczy-hatalom e magyarországi középpontjában.⁹ Még augusztusban is a svédekről, a török portyázásokról, meg az új kassai főkapitány, Forgách Adám kinevezéséről beszéltek a legtöbbit a Felvidéken. Augusztus végére változott meg a helyzet: Rákóczy emberei útnak indultak a hajdúk meg-

⁸ Dudík. 1874. 88–89 o.

⁹ Debreceni T. levele. Országos levéltár, Kamarai I. t. Archivum familiae Rákóczy de Felső Vadász. 1643 aug. 9.

nyerésére, Debreceni parancsot kapott csapatok toborzására,¹⁰ s ezzel egyidejűleg mindjárt megtörténtek a császári ellenintézkedések is; először csak az utak ellenőrzése nyugat felé, minden arrameno firtatása — ami nyilván Rákóczy és a svédek közötti kapcsolat akadályozását szolgálta — majd a császári végvárak erősítése, császári hadak szétosztása a keleti megyékben.¹¹

A Felvidék keleti részén erre nagy riadalom támadt. Szeptember folyamán mindenhol menekültek Rákóczy ellenségei, elsősorban a katolikus papok, de a pánik kezdett általánossá válni. Debrecenben is nagy volt a rettegés, és a háborús hírek izgalomban tartották az egész Felvidéket. A riasztó hírek miatt például még a bor ára is hirtelen leesett.¹² Rákóczy emberei közben járták a megyéket, felkeresték a protestáns memeseket, és lovasokat toboroztak a fejedelem számára.¹³

A felvidéki szervező munka központja Patak volt, irányítója Debreceni Tamás. Tudták ezt a császáriak is. és szeptemberben híre terjedt, hogy a kassai generális Patak ellen készül¹⁴ Nem tudjuk, hogy valóban gondoltak-e erre császári részről, de Forgách Zsigmondnak 1643 szeptember 11-én írt levele¹⁵ azt mutatja, hogy császári részről ekkor Rákóczy egészen közeli támadásával számoltak. Forgách szerint szeptember 24-re várható a hadak, elsősorban a hajdúk, a váradi katonák és a pataki zsoldosok indulása. Ez esetben pedig Rákóczy megelőzése Patak elfoglalásával komoly előnyt jelentett volna a császáriak számára.

A fenyegetettséget érezve, intézkedett Debreceni is: szeptemberben még korántsem rendelkezett azokkal az erőkkkel, melyeket a császáriak feltételeztek, éppen ezért segítséget kért Munkácsról, s Ballingh János munkácsi főkapitány I. Rákóczy György másik kipróbált híve szeptember 18-án 100 gyalogot küldött Patakra.¹⁶ A toborzott lovasok gyülekezése csak szeptember második felében következett be Patakon és Munkácsra. Szeptember 21-én Ballingh 300 lovasat jelentett, s további 200 gyalog fogadását remélte.¹⁷ Szeptember 28-án már Patakon is 300 lovas

¹⁰ Debreceni T. levele. Országos Levéltár, Kamarai 1. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643. aug. 29.

¹¹ Debreceni T. levele, és Ballingh J. levele. Országos Levéltár. Kamarai 1. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643 aug. 29 és szept. 1.

¹² Forgách Á. levele. Országos Levéltár. Batthyány 1. t. 1643 szept. 11.; Forgách Zs. levele. Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. kötet. 398—400. o.; Ballingh J. levele. Országos Levéltár. Kamarai 1. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász 1643 szept. 18.; Máriássy I. levele. Országos Levéltár. Kamarai 1. t. Kemény család levéltára. 1643 szept. 23.; Bakos G. levele. Országos Levéltár. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643 okt. 7.

¹³ Lipcsei Gy. levele. Országos Levéltár. Kamarai 1. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643 szept. 6.

¹⁴ Debreceni T. levele. Országos Levéltár. Kamarai 1. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643 szept. 28.

¹⁵ Forgách Zs. levele. Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. kötet. 398—400 o.

¹⁶ Ballingh J. levele. Országos Levéltár. Kamarai 1. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643 szept. 18.

¹⁷ Ballingh J. levele. Országos Levéltár. Kamarai 1. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643 szept. 21 és 22.

volt¹⁸ és 100 gyalogot állított ki a pataki jószágából a prefektus. Október 11-én pedig már 800 lovas volt együtt.¹⁹

Erdélyben is folyt a készülődés, szeptember folyamán a vármegyékben mustra volt. A székelység is összegyülekezett abból az alkalomból, hogy I. Rákóczy György ifjabb fiát, Zsigmondot a székelyek generálisává nevezte ki. Csak a hajdúkkal nem volt még október elején egység; Rákóczy szerint nehezen ülnek fel s mennek el honuktól messze.²⁰ A császári részről azonban itt is többet sejtettek és többtől félték, mint ami a valóságban volt. Október 3-án a szoboszlói kapitány már tényként jelentette a kassai generálishoz írt levelében a hajdúk szövetkezését Rákóczyval, és hasonló hírei voltak a böszörményi és nánási kapitányoknak is.²¹

E híreket hallva, III. Ferdinánd is rendelkezett: az erdélyi végeket meg kell erősíteni német gyalogsággal s kellő províziót kell szállítani nekik. Biztosítani kell a felvidéki megyék hűségét. Továbbá meg kell akadályozni a királyi területeken a toborzást az erdélyi fejedelem számára.²²

A Felvidéken küszöbön állónak hitt támadás azonban elmaradt. Nem indult meg, mert Rákóczy még nem is gondolhatott rá, hiszen a legfontosabb feltételek hiányoztak, nem volt még a szerződés a svédekkel, és nem kapta meg a porta beleegyezését sem a hadjárathoz. Támadás tehát 1643 őszén nem lehetséges, és a kedélyek lecsendesednek. A Felvidék keleti részére visszajöttek az elmenekültek, megcsendesedett a kassai generális működése is, és I. Rákóczy György kapitányai azon törhették a fejüket, hogy mit kezdjenek a gyorsan összegyűjtött hadakkal. Debreceni Tamás prefektus már október 11-én utasítást kért, mit tegyen a 800 lovassal? El akarja-e Rákóczy őket vitetni, vagy bocsássa őket házukhoz vissza s „kántorra” fizesse őket?²³ Október 14-i leveléből már sürgetés olvasható; a lovasok a szegénységen élnek — értsd a Rákóczy birtok jobbágyságán — és nem hajlandók a parasztoknak fizetni. Írjon Rákóczy rájuk, hogy fizessenek, hiszen a hó-pénzt — zsoldot — azért kapják.²⁴ A prefektus most már a rábízott birtok felélésétől félt, s ezért szeretett volna sürgősen szabadulni hadától. Azt javasolta, hogy vigyék a katonákat a partium területére. A katonák végül nem akarták felvenni

¹⁸ Debreceni T. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643 szept. 28.

¹⁹ Debreceni T. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643 okt. 11.

²⁰ Szilágyi Sándor: A két Rákóczy György családi levelezése. 1875. 110. o.

²¹ Leuthe D. levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. Miklós nádor levelei 65.

²² III. Ferdinánd utasítása. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1643 okt. 9.

²³ Debreceni T. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643. okt. 11.

²⁴ Debreceni Tamás levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643. okt. 14.

a hópénzt sem, csak szabad „quartir”, ingyen ellátás mellett.²⁵ Október végén azután megtörtént a hadak átvezénylése Munkácsra. Patakon összesen 200 lovas maradt. A többiek ellátása Ballingh feladata lett, amit Máramaros megyében való szétosztásukkal intézett el. Máramaros lett a Magyarországon fogadott hadak gyülekezési helye. Ide követték azután a lovasokat a Patakon fogadott gyalogok is. Körülbelül 2000 fő lehetett a Rákóczy számára Magyarországon toborzott katonák száma.²⁶

Várakozással telt el november első fele. Ballingh Máramarosban mustrát tartott és elhelyezte a Patakról érkezőket. Lengyelország felé állandóan kémekeket küldött.²⁷ Erdélyben nem volt mozgás, Magyarországon a kassai generális Barkóczy Lászlóval Kállón, Baktán és Ungváron járt, de egészen november közepéig nem történt semmi jelentős. Ekkor, november 15-én megérkezett Réthy István kapitihá levele a portáról, mely hírül adta, hogy a mufti a hadakozáshoz való engedély megadása mellett nyilatkozott, és Musztafa nagyvezér megadta az engedélyt a támadásra. A porta utasítani fogja a két román vajdát ezer-ezer lovas segítség küldésére, és ha Rákóczy tavaszig vár a támadással, az egész urmelli (ruméliai) hadat megkapja segítségül.²⁸

November 15-én érkezett meg Réthy levele és 16-án aláírták a svéd szövetségi szerződést.²⁹ A szerződés I. Rákóczy György megindulásának feltételül kikötötte, hogy vagy oly közel jön Torstenson ismét a magyar határhoz, hogy Rákóczy egyesülni tud vele, vagy 3000 gyalogot küld számára. Rákóczy először magyarországi területekre nyomul, majd az örökös tartományokba. A 3000 gyalogot a svédek, illetve felét a franciák kötelesek fizetni; Rákóczy viszont ezek ellenében 3000 lovast küld a svédeknek, de az első hópénztől eltekintve ezek is svéd zsoldon lesznek. Ez a szerződésnek hadtörténeti szempontból fontos summája. A két svéd követ, Rebenstock alezredes és Orbay kapitány még kötelezvényt is adott 100 000 birodalmi tallér fizetéséről Rákóczy számára.³⁰

A szerződés világosan mutatja I. Rákóczy György elgondolását az elkövetkező harcról: minél előbb egyesülni a svédekkel, Európa ekkor elismerten legjobb hadseregével és együttesen operálni a továbbiakban. Amennyiben ez nem válik lehetővé, akkor olyan svéd erő biztosítása saját hada számára, mely annak harcedzett magja lehetne. Szeretett volna még megfelelő hadi tapasztalatokkal rendelkező tiszteket is biztosítani

²⁵ Debreceni T. levele. Országos Levéltár. Kamarai I. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643. okt. 27. és 31.

²⁶ A tokaji kapitány levele. Országos Levéltár. Eszterházy I. t. Miklós nádor levelei. 1643. okt. 26.

²⁷ Ballingh J. levele. Országos Levéltár. Kamarai I. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643. nov. 5.

²⁸ Réthy I. levele. *Szilágyi: I. Rákóczy György keleti összeköttetései.* 731–734. o.

²⁹ *Szilágyi: Okmánytár I. Rákóczy György svéd és francia szövetkezésének történetéhez.* 1873. 104–110. o. (Továbbiakban *Szilágyi: Svéd-francia okmánytár.*)

³⁰ *Szilágyi: Svéd-francia okmánytár.* 110. o.

hada számára. November 16-i levelében a svéd gyalogokkal együtt a híres Mortaigne ezredes kiküldését kérte Torstensontól.³¹ Rákóczynak ezt a kérését Rebenstock alezredes levele támasztotta alá.³² Szerinte, amikor Rákóczy csapatai a Tiszán átkelnek, a fejedelem elküldi a svédeknek a 3000 lovast s ezek ellenében kapja a 3000 gyalogost. Ezekkel 4 svéd generális is jöjjön, mert Rákóczy kevés hadi tapasztalattal bíró emberrel rendelkezik, de segítséggel komoly eredményt érhet el. Három hónap alatt seregei a nyugati országhatárhoz juthatnak. A 3000 gyalogos okvetlenül szükséges, mert Rákóczy mintegy ezeket tekinti egész vállalkozásának alapjául. Szerinte I. Rákóczy György attól fél, hogy a császáriak közéje és a svédek közé tudnak ékelődni, és őt egyedül csatára kényszerítenék. Rebenstock igyekszik a fejedelmet megnyugtatni, hogy ettől ne féljen, Torstenson úgy rajta lesz állandóan az ellenségen, hogy ez képtelen lesz nagyobb erőket az erdélyiek ellen küldeni. Összegezve a dolgot, Rebenstock szerint Rákóczy, mivel hadi tapasztalatai nincsenek, túlságosan a veszélyeket nézi és kezdetben biztosra akar menni; ezért okvetlenül szükséges, hogy segítséget nyújtsanak számára.

A svéd szerződés megkötése után I. Rákóczy György legfőbb gondja a végleges török beleegyezés biztosítása volt. Maurer Mihályt küldte a portára, majd Serédy István főkövetet és végül Rebenstock alezredest. Ezek hamar eredményt is értek el: a támadást engedélyező fermánok december havában már kiadattak; Ibrahim szultán engedélyezte I. Rákóczy György számára, hogy a Bethlentől bírt 7 megyét visszafoglalja, és ehhez katonai segítséget is ígért.³³

Katonai előkészületről I. Rákóczy György részéről 1643 végén semmit sem tudunk. Valószínű, hogy nem sok történt, és ezért volt, hogy általában jól értesült felvidéki hívei közül Nyári Bernát decemberben ijedten írt Rákóczynak, hogy olyan hírek terjengenek, mintha már nem jönne, pedig mindenkit bizalommal töltötték el korábbi készülődései.³⁴

A bécsi udvart azonban nem vezette félre a csend. 1643 végén III. Ferdinánd és a bécsi haditanács fontos rendelkezéseket tettek. November 28-ról keltezett haditanácsi határozat Puchaim generálíst Morvaországból Felsőmagyarországra rendelte 1500 lovassal, saját ezredével és némi dragonyosokkal. Gallas fővezér parancsot kapott, hogy a Fernberg ezredet küldje Puchaimhoz, melyhez csatlakozik két Ausztriában lábadozó kompánia. Továbbá Szlavóniából, Horvátországból, Kanizsa vidékéről és a győri kapitányságból 300—300 lovast rendeltek a Felvidékre. A gyülekezési hely kijelölését a határozat Eszterházy Miklós nádorra bízta. A határozat szól még a nyugati végek német őrségének

³¹ Szilágyi: Svéd-francia okmánytár. 115—116. o.

³² Szilágyi: Svéd-francia okmánytár. 116—118., 120—127. o.

³³ Török-magyarokori Állami Okmánytár, III. kötet, 244—245. o.

³⁴ Nyári B. levele. Országos Levéltár. Kamarai I. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1643. dec. 9.

fenntartásáról és a Bécs környékéről elvonult csapatok pótlásáról, ami azt mutatja, hogy számoltak a török támadás veszélyével is.³⁵ Értesítést kaptak a felvidéki vármegyék is, hogy legyenek készen insurrectióra.³⁶

A kivitelezés azonban alaposan késétt. December végén Puchaim még mindig Morvaországban volt, és csak Szatmár várának megerősítésére érkeztek meg valóban a német gyalogosok.³⁷

1644 januárjában azután mozgásba jött Erdély, megtörténtek a katonai előkészületek a támadásra. Január 3-án Gyulafehérváron összeült az erdélyi országgyűlés, mely elhatározta a háborút, 13-án szétoszlott, hogy mindenki megtegye előkészületeit a hadbavonulásra. Rákóczy emberei járták Erdélyt, és folytak az előkészületek a fejedelem váraiban is.³⁸ Patakon újabb zsoldosokat fogadtak, az ekkor szétoszlott Serényi Pál-féle császári zsoldos sereg katonáit.³⁹ Embereket küldött Rákóczy a román vajdákhoz, hogy a szultán által rájuk parancsolt segédhadakat elhozzák. Január végén Havasalföldön már kész is volt az 1000 lovas kurtán, Moldvában nehezebben ment a dolog.⁴⁰ Kitérték az indulás napját is az erdélyi hadak számára február 2-ára, Kolozsvárra, és január végén szétmentek a parancsok a gyülekezésre.

Mielőtt rátérnénk a hadi események ismertetésére, vessünk egy pillantást I. Rákóczy György haditervére és azokra a körülményekre, melyek az 1644-es év elején fennálltak.

I. Rákóczy György célja, amint láttuk, minél előbbi egyesülés volt a svéd haddal. Minél gyorsabban igyekezett nyugat felé előnyomulni, abban bízva, hogy közben a magyarországi török erők támadásai a nyugati végeken és a svéd hadsereg nyomása megakadályozzák a császáriakat abban, hogy ellene lényeges erőket küldjenek. A továbbiakban minden a svédektől függött, akikkel együtt remélte a törököktől is állandóan zaklatott császáriakat térdre kényszeríteni. Hogy mik voltak I. Rákóczy György békecéljai, annak feltárása már nem feladatunk, valószínű, hogy ezek előre nem voltak pontosan körülhatárolva és a hadviselés folyamán a hadihelyzet változása szerint bővültek vagy szűkültek. Legfontosabbnak a felvidéki megyékkel való területgyarapodást tekinthetjük, 7—13 megye megszerzéséről volt váltakozva szó, de bátoratlanul felvetődött egész Magyarország egyesítésének gondolata is I. Rákóczy György uralma alatt. Fontos békecélnak tekinthetjük még az akkor már Mün-

³⁵ Haditanácsi határozat. Országos Levéltár. Eszterházy I. t. Miklós nádor levelei. 1643. nov. 28.

³⁶ Forgách Zs. levele. Országos Levéltár. Batthyány I. t. 1643. dec. 22.

³⁷ III. Ferdinánd utasítása. Országos Levéltár. Eszterházy I. t. III. Ferdinánd levelei. 1643. dec. 23.

³⁸ Kemény beadványa. Országos Levéltár. Kamarai I. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. jan. 13.

³⁹ Forgách Zs. levele. Országos Levéltár. Batthyány I. t. 1644. jan. 9.

⁴⁰ Sebessy M. levele. *Szilágyi*: I. Rákóczy György keleti összeköttetési. 775—776. o.

sterben és Osnabrückben folyó tárgyalásokba való bekapcsolódást is, azaz azt, hogy az eljövendő európai békében Erdély és a Rákóczyak is bennfoglaltassanak.

I. Rákóczy György a svédek és törökök segítségével kívánta céljait elérni. Hosszas tárgyalások, sok várakozás után 1644 tavaszán azt remélte, hogy mindkét részről a legnagyobb segítségben lesz része, és a legkedvezőbb körülmények között mehet harcba. Számításaiban azonban alaposan csalódott.

A harmincéves háborúval kapcsolatban már említettük a császári diplomáciának azt a sikerét, hogy 1643 nyarán megnyerte a dán királyt szövetségesül. Veszélybe került Torstenson összeköttetése Svédországgal, és a svéd kormány már a nyár folyamán utasította vezérét, hogy vonuljon északra a dánok ellen. Torstenson szeptember 1-én azonban még mindig Nikolsburgnál állt, ütközetet remélve. III. Ferdinánd vezette ekkor személyesen ellene a császári hadat, és kelet felé vonulva várta a magyar felkelők érkezését. A várt 15 000-ből azonban csak 3000 érkezett meg, mire a császár visszament Bécsbe, a sereg vezetését Gallasra bízva. A magyar felkelők elmaradását a harmincéves háború svéd szolgálatban álló krónikása, Chemnitz Torstenson diplomáciai sikerének könyvelte el,⁴¹ de ha ez évek egymást követő insurrectióit vizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy ez volt a rendes, megszokott eredménye a felkelési parancsoknak. Torstenson végül Brünn alá vonult, majd Olmützön át Sziléziába, és végül decemberben Pomeránián át Holsteinba érkezett.

E visszavonulásról I. Rákóczy György részben Torstenson leveleiből, részben felvidéki forrásokból, sőt portai követeitől is értesült. Csak éppen célja felől nem volt tisztában. 1642/43 telén is eltűntek a svéd hadak Morvaországból, és 1643 tavaszán ismét megjelentek, visszatérve a szászországi téli szállásokról. Valami hasonlóra gondolt Rákóczy és nem látott abban semmi gyanúsat, hogy az idén még távolabb van a téli szállás. Január 3-án magabiztosan írt portai követének arról, hogy a svédek „rövid nap” bizonyosan Csehországba s azután Ausztriába törnek.⁴²

A svéd vezér az erdélyi fejedelemmel folytatott tárgyalások ideje alatt már tudta a dán háború tervét és abban saját szerepét. 1643 decemberétől fogva azonban nyilvánvalóan látnia kellett azt is, hogy szó sem lehet arról, hogy hamarosan visszatérjen Morvaországba és Rákóczy hadaival egyesüljön, azoknak segítséget vigyen. Ahelyett azonban, hogy Rákóczyt erről értesítette volna, igyekezett a fejedelmet félrevezetni, beugratni a háborúba. 1644 január 2-án, mikor már folyt a dán háború, Kielből írt levelében Holsteinbe vonulását egyszerű téli szállásra menésnek tüntette fel, és biztatta Rákóczyt a minél előbbi támadásra. Igérte

⁴¹ Dudík. 1874. 94. o.

⁴² Beke—Barabás: I. Rákóczy György és a Porta. 662—665. o.

még mindig, hogy tavasszal közeledik majd hozzá.⁴³ Január 4-én írt levele egyenesen biztosította Rákóczy Györgyöt, hogy kellő időre ott lesz, és a császáriaknak majd kettőjükkel kell megmérkőzniük.⁴⁴ Most is azzal, hogy várakat erősít, arra törekszik, hogy biztosítsa az összeköttetést Rákóczyval. A dán háborúról egyik levelében sincs egy szó sem. Torstenson erről csak február elején írt, de még akkor is biztosította Rákóczyt, hogy tavasz folyamán megérkezik.⁴⁵ Igéretét egy év késéssel váltotta valóra.

A svédek I. Rákóczy Györgyöt csúful félrevezették. Számukra az erdélyi támadás diverzió volt, mely csökkentette a rájuk nehezedő császári nyomást. Hogy mi történik a szerencsétlen magyar seregekkel, amelyek a svédekre számítva egészen téves haditervvel egyszerre a svédek elvonulása következtében felszabadult komoly császári erőkbe ütköznek, ez Torstensonékat egyáltalán nem érdekelte. Sikerült Rákóczyt beugratni a háborúba, és hogy ebben nem ment tönkre, az nem a svédeken múlt.

Az általános hadihelyzet 1643/44 telén még azáltal is romlott, hogy 1643 novemberében a franciák vereséget szenvedtek Tuttlingennél, a Duna felső folyásánál, és így ezen az oldalon is csökkent a császáriak fenyegetettsége.

I. Rákóczy György minderről hallott vagy hallhatott, de nem hitte el. 1644 januárjában a zborói udvarbíró megírta Patakra a dán háború hírért,⁴⁶ az, de vajon hibáztathatjuk-e Rákóczyt, ha ezt kőszá hírnek vette Torstenson ismételt biztosításai mellett? A hadak februárban változatlanul azzal a céllal indultak meg, hogy a svédekkel egyesüljenek.

A török segítség tekintetében nem érte Rákóczyt ilyen brutális csatlódás, de itt is kedvezőtlen változás következett be, mire megindultak a hadak. 1644 január 31-én Ibrahim szultán megfojtatta Musztafa nagyvezért,⁴⁷ azt, aki voltaképpen hozzájárult I. Rákóczy György támadásához és akiről Réthy ezeket írta Rákóczynak: „... ez mostani fővezér oly tiszta jóakarója Nagyságodnak, ki helyébe az úristen támaszthat mást is, vagyon hatalma rá, de én időmben ilyen nem leszen.”⁴⁸ E jóakaró elvesztése a későbbi időkben érezte csak igazán hatását.

Svéd támogatás hiányában, egyre csökkenő török segítség mellett I. Rákóczy György sikert elsősorban meglepetésszámba menő támadástól várhatott volna. Meglepetésről azonban szó sem volt. Amint láttuk, a

⁴³ Szilágyi: Svéd-francia okmánytár. 130–132. o.

⁴⁴ Torstenson levele. Országos Levéltár. Kamarai I. t. I. Rákóczy György iratai. 1644. jan. 4.

⁴⁵ Szilágyi: Svéd-francia okmánytár. 137–138. és 139–141. o.

⁴⁶ Szalai P. levele. Országos Levéltár. Kamarai I. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. jan. 12.

⁴⁷ Beke-Barabás: I. Rákóczy György és a Porta, 667–668. o.

⁴⁸ Szilágyi: I. Rákóczy György keleti összeköttetései, 736. o.

császáriak 1643 szeptemberétől kezdve Rákóczy György készülődéseiről állandóan tudtak, sőt ellenintézkedések is történtek, bár ezek a császári adminisztrációnál szokásos módon csak részben hajtottak végre. 1644 januárjában is mindent tudtak az erdélyi eseményekről, sőt tervekről is. Így például Homonnai János, I. Rákóczy György fő ellensége, a Habsburgok gátlás nélküli kiszolgálója 1644 január 27-én egy nap tévedéssel megírta a fejedelmi had indulásának idejét.⁴⁹ III. Ferdinánd január végén a vármegyéket újból készenlétbe helyezte azzal, hogy amint megindul Rákóczy, hirdessék ki az insurrectiót.⁵⁰ Forgách Ádám kassai főkapitány intézkedett is; riasztotta a keleti megyék — Szatmár, Bereg, Ugocsa — nemességét, és a végekből katonaság összevonását rendelte el Szendrónél.⁵¹ Tartalékban pedig ott álltak Ausztriában, Csehországban és Morvaországban az október óta pihenő császári ezredek, melyek a harmincéves háború során már rengeteg hadi tapasztalattal gyarapodtak, és számos sikert értek el.

I. Rákóczy György 1644 február 2-án indult meg udvari hadával Gyulafehérvárról Kolozsvár felé, ahol az erdélyi hadak gyülekeztek. 4-én ért ide, és a megyék mustrái után 6-án indult tovább. Gyalu—Egeres—Almás—Szilágynagyfalu—Bályok—Margitta—Székelyhíd volt a fejedelmi hadak további útja (1. sz. vázlat), ez utolsó helysége február 12-én ért a fejedelem.⁵² Eddigre azonban már a másutt gyülekező fejedelmi hadak több helyen sikereket könyvelhettek el.

Kolozsváron kívül Nagyvárad és Munkács környéke volt a másik két fontos gyülekező hely. A váradiaiak mint a főserég előhada operáltak, míg a munkácsiak külön úton igyekeztek Patakra, ahol az egész had koncentrálásának kellett megtörténnie.

A hadjárat legelején nem az erdélyi és partiumbéli hadak működése a legfontosabb, hanem azoké, melyek már a harc megindulása előtt Magyarországon voltak. Ezek a hajdúk, de mindenekeelőtt a pataki hadak, melyek Reöthy Orbán, addigi kővári kapitány és Bakos Gábor vezetésével Patak és Szerencs támaszpontokról I. Rákóczy György indulásával egyidőben megkezdtek portyázásaikat a Hernád vidékén. Működésük rendkívül fontos. Elsősorban megakadályozták a határmenti végvárak további erősítését. I. Rákóczy György már február 7-én arról számolt be levelében, hogy a Tokajba menő 180 németet (Abauj) Szántónál megszorították és Tokajtól elrekesztették.⁵³ Ezen túlmenően lehetetlenne

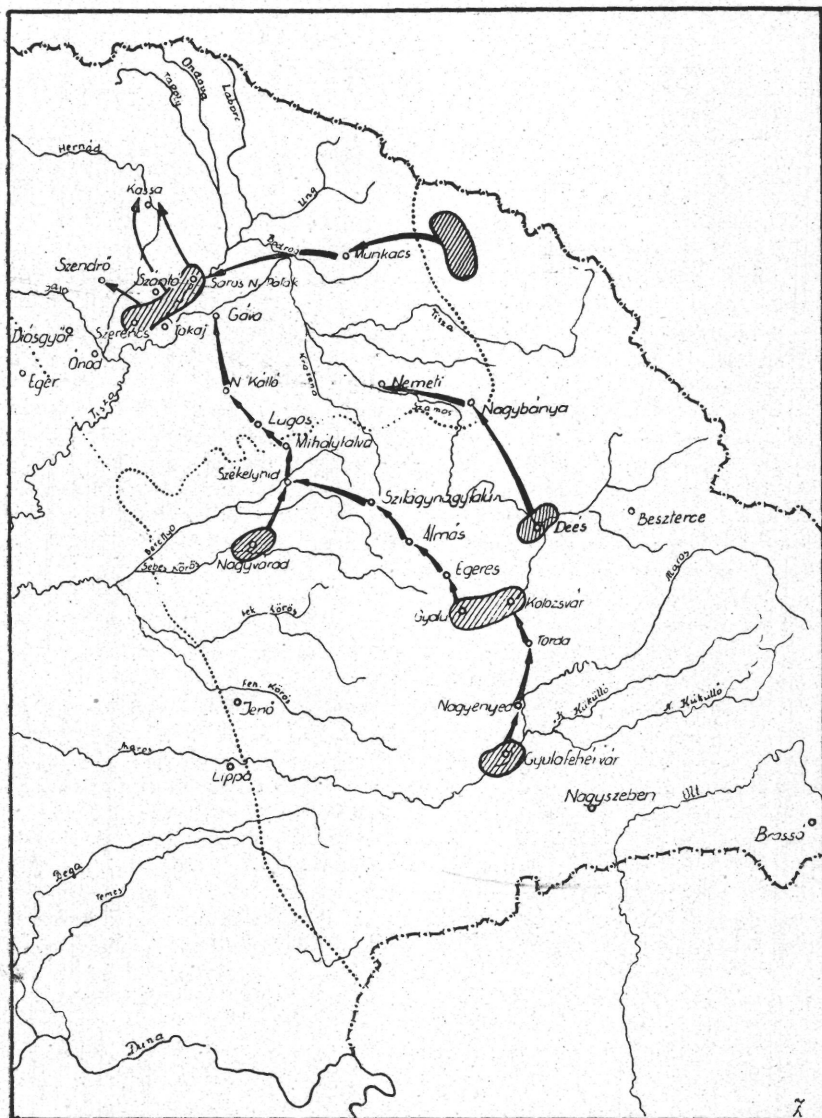
⁴⁹ Homonnai J. levele. Országos Levéltár. Batthyány 1. t. 1644. jan. 27.

⁵⁰ III. Ferdinánd utasítása. Országos Levéltár. Eszterházy 1. t. III. Ferdinánd levelei. 1644. jan. 29.

⁵¹ Forgách Ádám levele. Országos Levéltár. Kamarai 1. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 febr. 8.

⁵² Az erdélyi hadak kivonulására nézve eddig Szalárdit tekintették egyedül irányadónak. (Szalárdi: *Siralmas Krónika*. 1858.) A tanulmány ezzel szemben Haller Gábor és Bánffy György naplóinak adataira épít inkább. (Megjelentek: *Mikó: Erdélyi történelmi Adatok IV. kötetében.*)

⁵³ *Szilágyi: A két Rákóczi György családi levelezése*. 118. o.

Csapatösszevonások a hadműveletek megindításakor.

tették a Forgách Ádám által tervezett szendrői koncentrációt, mely kisebb — néhány száz főnyi — mozgó császári sereget teremtett volna. Ennek hiányában a várak elszigetelődtek, s Forgách kapitány kis csapattal beszorult Kassára, melynek körülzárása portyázók által már február 14-én kezdetét vette.

Ebben a legelső időszakban a hajdúk részéről nem tudunk nagyobb arányú részvételtől a harcban. Szerepük főleg az, hogy Rákóczy kezére adták palánkjukat.

A főhad zavartalanul nyomult előre. Székelyhíd után (Ér) Mihályfalva—(Nyír) Lugos—Kisléta voltak a következő állomások. Ezután következett Kálló, melynek megerősítésével Forgách Ádám 1643. őszén foglalkozott. Védői azonban február 14-én, amint ágyúkat állítottak fel ellenük, megadták magukat a Kornis Zsigmond és Bornemissza Pál vezette előhadnak. 16-án ideérkezett Rákóczy is. Innen tovább Gáva felé haladt a főszereg, átkelt a Tisza jegén, és február 19-én megérkezett Patakra, ahol csatlakoztak hozzá a többi hadak. Ezzel lezárult a fölvonulás. A Kemény János vezette seregek nem voltak még itt; ő először (Nagy) Bányát hódoltatta, majd Szatmár alá vonult. A városba a polgárok már február 17. körül beengedték, de a császáriak által különösen fontosnak tartott vár még ellenállt. Ostromára még vissza fogunk térni. Ez időben hiányoztak még Patakról a román segédhadak is, a havasalföldiek már Udvarhely körül jártak, a moldvaiak még el sem indultak.

A felvonulás időszaka azonban máris fontos hódításokat hozott. Február 19-ére a Tiszántúl, Szatmár kivételével, I. Rákóczy György kezén volt.

Patak elérése után a következő cél Kassa hódoltatása lett, mely mellett eltörpült a többi várak megszerzésének gondja. Február 20-án már megindult Kornis és Rákóczy Zsigmond Kassa alá Reöthy és Bakos segítségére, akik, mint láttuk, már február 14. óta ott portyáztak. Rövidebb pihenés után február 28-án a fejedelem is elindult Kassa felé.⁵⁴ Pataki tartózkodása idején csapatokat küldött Vallon Péter vezetésével Tokaj alá, mely még császári kézen volt, valamint fogadta a hozzá siető hódolókat, így Sáros megye követeit. Sőt már a kassaiakkal is tárgyalni kezdett. Forgách Ádám már február 14-én reménytelennek látta helyzetét, és nem bízott a város polgáraiban, ha nem jön segítség.⁵⁵ 24-én már alkudozni is kezdett Rákóczy Zsigmonddal, s beleegyezett, hogy a kassaiak követeket küldjenek a közeledő Rákóczy Györgyhez.

Rákóczy a Telkibánya—Gönc—Hidasnémeti—Nagyida úton haladt a Kassa alatti Bárcához. Útja valóságos diadalmenet volt. Eperjes, Bártfa, Lócse, Szeben és a keleti vármegyék követei jöttek sorban hódolni eléje. Március 10-én azután Kassa hódolása és Forgách Ádám kapitulálása fei-

⁵⁴ Mikó: Erdélyi történelmi Adatok IV. 90. és 120. o.

⁵⁵ Forgách Á. levele. Országos Levéltár. Batthyány I. t. 1644. febr. 14.

tette a koronát az addigi sikerekre. I. Rákóczy György március 12-én ágyúdörgés közepette bevonult Kassára.⁵⁶

A hadjárat tehát jól kezdődött. Rákóczy 5 hét alatt, néhány vártól eltekintve, egész Keletmagyarország ura lett. Sikerét ügyes pataki alvezéreknek köszönhette, akik megakadályozták a Felvidék keleti részén levő császári erők tervszerű felhasználását; de köszönhette a keletmagyarországi megyék nemesei rokonszenvének is, kik semmi ellenállást sem fejtettek ki, hanem behódoltak neki. Végül a sikerekben nagy szerepe volt annak is, hogy a hadjárat elején kis számú császári erőkkel találkoztak csak. Komoly összeütközés nem történt, és a továbbiakban kellett eldölnie, hogy Rákóczy erői elégségesek-e a meghódolt területek megtartására, vagy még növelni is tudja-e hódításait?

I. Rákóczy György hadserege ekkor 30 000 főnyi lehetett. Ennyire becsülte seregének számát Rebenstock, a táborában levő svéd rezidens⁵⁷ és Ballingh munkácsi kapitány is.⁵⁸ Ehhez jöttek a Felvidék hódolt megyéinek seregei, miután e megyékben március 15-én Rákóczy felkelést hirdetett. Ezekkel és a még tartalékban levő hajdúkkal együtt kb. 40 000 emberre számíthatott Rákóczy. Ez a XVII. század közepén hatalmas erőt jelentett, hiszen Gusztáv Adolf 1630-ban 38 000 emberrel indult meg németországi hadjáratára,⁵⁹ s még ezek jelentős részét is várak megszállására használta. Mozgó serege ritkán haladta meg a 20 000-t. Torstenson hada pedig 1643-ban mindössze 13 000 főnyi lehetett.⁶⁰

I. Rákóczy György hadának több mint háromnegyed részét lovasság, még hozzá könnyű lovasság alkotta. Nehéz csatalovassággal nem rendelkezett. Gyalogosa kb. 6000 volt. Ebből 1000 lehetett német muskétás, a többi kopjával felfegyverzett székely és magyar gyalog. Tekintélyes tüzérsége is volt, amelyet azonban inkább várostromra, mint nyílt csatákra lehetett felhasználni. Ez az erő önmagában is elégségesnek látszott a várható császári ellentámadás visszaverésére, és még inkább bizalommal tölthette el Rákóczyt Torstenson segítségének reménye. Torstensonban bízva tűzte ki a következő célt: Előnyomulás nyugat felé, egyesülés a svédekkel. Komoly ellenállástól nem félt; hiszen a svédek és a törökök támadásai lehetetlenné teszik majd a császáriaknak, hogy nagyobb erőket állíthassanak vele szembe. Ebben az értelemben adta ki rendelkezéseit Kassán március 15. körül.

Időközben kapitulált Szatmár is, és ezzel nemcsak jelentős sereg — Szalárdi szerint 9000 ember⁶¹ — szabadult fel, hanem I. Rákóczy György legtehetségesebb alvezére, Kemény János is. Szatmár ostroma

⁵⁶ *Szilágyi*: A két Rákóczi György családi levelezése, 131. o.

⁵⁷ Rebenstock levele. *Történelmi Tár*, 1892. 619 o. (Továbbiakban T. T.)

⁵⁸ Ballingh J. levele. *Országos Levéltár*. Kamarai I. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. márc 2.

⁵⁹ *Johannes Paul*: Gustav Adolf. 1930. II. kötet. 161. o.

⁶⁰ Dudik. 1874. 88—89. o.

⁶¹ *Szalárdi*: Siralmas krónika, 149. o.

különben tüzerségi tevékenységtől eltekintve körülzárás volt. Nem is lehetett más, mert az ostromló had néhány székely gyalogtól eltekintve lovas volt, főleg Szatmár, Szabolcs és Bereg megye incurrigensei, akik Keménynek kereken megtagadták, hogy lóról leszállva harcoljamak, „darabontokká magukat nem teszik”.⁶² Kemény sem erőltette a dolgot, nem kívánt rohamot, mert remélte, hogy a vár őrségét majd Rákóczy pártjára tudja vonni. A kapituláció végül is Kassa elestének hírére történt meg.⁶³

Március 15. körül I. Rákóczy György három hadat indított nyugat felé a Felvidék három természetből megszabott útján: a Hernád—Vág völgyén, a Garam völgyén és a Sajó—Rima—Ipoly völgyén keresztül. A legerősebb had, melynek magját a munkácsi zsoldosok képezték (36 zászlóalj, kb. 6000 ember), a Hernád—Vág völgyén nyomult előre Kapronczay György parancsnoksága alatt. Bornemissza Pál kb. 2000 emberrel a Garam völgyében a bányavárosok irányában tört elő, míg a déli völgyekben Bakos Gábor ment elől, kit követett hamarosan Rákóczy Zsigmond és Kornis hada. I. Rákóczy György még egy időre Kassán maradt, itt fogadta a most már egyenként érkező felvidéki urak hódolását, és csak március 28-án indult vissza Patakra, Reöthy Orbánra bízva Kassát. Ekkor már Kapronczay a Vág völgyében járt, Bakos Zólyom vidékén. Rákóczy Zsigmond és Kornis hada pedig Pelsőcön túl, Fülek felé. A keleti részeken már csak néhány vár tartotta magát: még március elején megadta magát Szendrő, március 20. körül bevette Ballingh Ungvárt, április 1-én kapitulált Tokaj, és csak négy kisebb vár — Jeszenő, Szalánc, Szádvár és Regéc — volt még a 7 megye területén császári kézen.

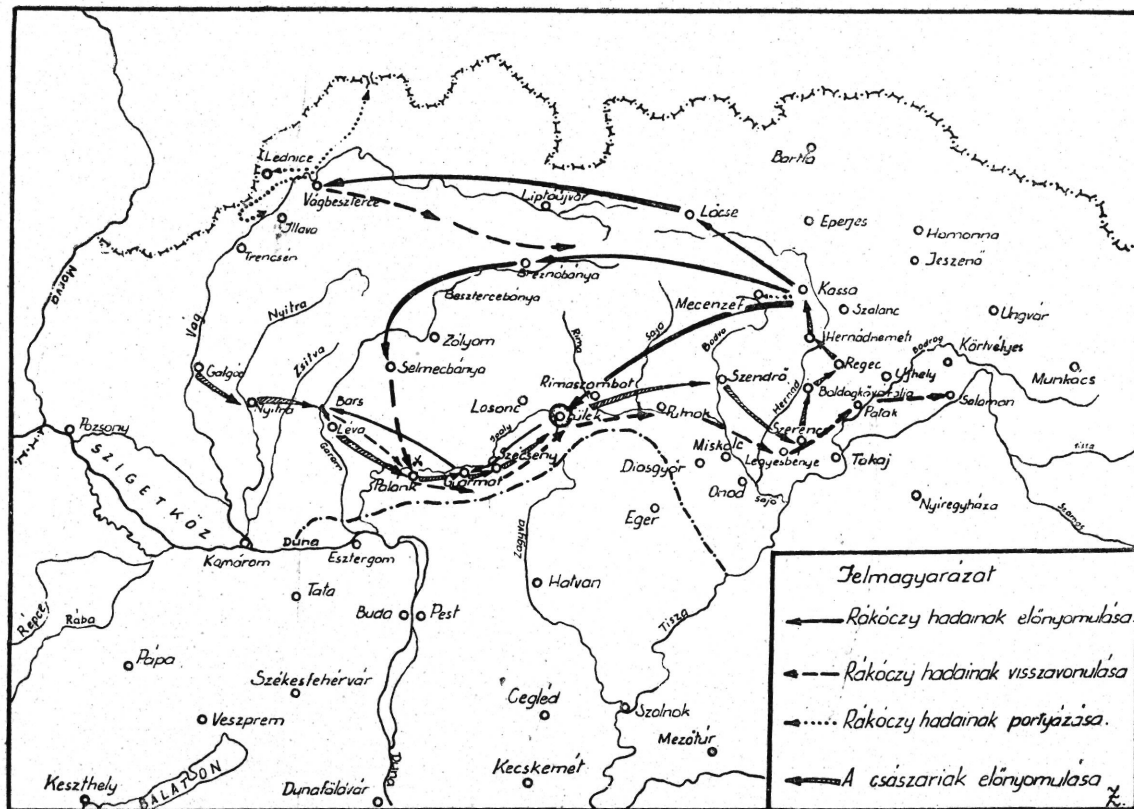
Kapronczay erős hadtestének feladata a svédekkel való egyesülés lett volna. A Jütlandban harcoló svédek helyett azonban Kapronczay a Felvidék nyugati részén gyülekező császáriakba ütközött.

Rákóczy megindulásának hírére Bécsben komoly ellenintézkedések csak márciusban történtek, de III. Ferdinánd császár már február 11-én Bécsbe rendelte Eszterházy Miklós mádort, és ezután a nádor vette kezébe a magyar erőforrások mozgósítását Rákóczyék ellen. Eszterházy Miklós, a magyar szabadságharcok állandó ellensége, a Habsburg hatalmi törekvések legkészségesebb kiszolgálója, minden tőle telhetőt meg is tett ettől fogva a függetlenségért harcolók leverése érdekében.

Először csak azok a német csapatok indultak Magyarországra, melyeket már a november végi haditanácsi határozat ide irányított. Céljuk néhány vár volt, köztük Fülek. Egy 600 főnyi csapat indult március elején Fülekre, de a hónap végén visszaérkezett Galgócra, mert Rákóczy hadai megakadályozták a várba jutását. Galgócon történt azután a csá-

⁶² Kemény: *Önéletírása*. (Kiadta Szalay L. 1856.)

⁶³ A kapitulációs irat megjelent a H. K. 1892. évfolyamában.

Az 1644. évi felsőmagyarországi hadműveletek.

szári csapatok koncentrálása, ide érkezett március folyamán Puchaim generális is. A német csapatok folyamatosan, állandóan érkeztek, és jöttük hírére Pozsony vidékén a lakosság mindenfelé menekült, a faluk pusztán maradtak.⁶⁴ Március 3-án III. Ferdinánd elrendelte az általános insurrectiot, de az előző év tapasztalata alapján nem sokat várt a személyes felkeléstől. Ezért már március 6-án Ferdinánd a felkelés pénzbeli megváltását is lehetővé tette egyes megyék számára.⁶⁵

A legfontosabb döntés március 8-án történt, amikor III. Ferdinánd 20 császári ezredet rendelt Magyarországra.⁶⁶ 13 lovasezredről és 7 gyalogezredről volt szó, amelyek között szerepeltek a császári ezredek leghíresebbjei, mint a két Piccolomini, a Pallavicini, a Pompeius lovas ezredek, vagy a Don Felix és Suys gyalogezredek. Az ezredek létszáma erősen változó volt: akadt köztük 150-es létszámú is, de ugyanakkor Pallavicini ezrede pl. 919 embert számlált. Átlagosan 500 körül mozgott a létszám, ami a harmincéves háború idején rendes létszám volt, hiszen tudunk 50—60 főből álló ezredekről is a negyvenes években. A bécsi kimutatás szerint összesen 7200 lovasnak és 2876 gyalogosnak kellett Magyarországra menni. Főparancsnokul a császár Götz marsallt rendelte ki, aki ekkor elismerten a császári sereg egyik legjobb tábornoka volt. Helyettese Puchaim generális lett.

A csapatok gyülekezése nehezen ment. Akadályozta előnyomulásukat a Vág zajlása, de különösen ellátási nehézségük a lakosság elmenekülése miatt. Az ellátás megszervezésével legfelső fokon a nádor volt megbízva, s feladatát egyre nehezebben tudta teljesíteni. A városokkal tudott csak valamire menni, a falvakon március végén már olyan volt a helyzet, hogy „a német hadnak nagy istentelensége miatt annyira elkeseredett az egész föld, hogy csak megtalálják indítani, maguk verik agyon az ide való emberek”.⁶⁷ Ha komolyabb összecsapásról a lakosság és a katonaság között ekkor még nem is tudunk, már maga a támogatás hiánya is elégséges volt ahhoz, hogy a császári had főerői csak április közepére érkezzenek Galgóc vidékére, ahol azonban már április elején volt néhány ezer császári katona.

A gyülekezésről leginkább a magyar inszurgensek maradtak le. A Dunántúlon lehetővé vált a pénzbeli megváltás, és megyénként 20 zsoldost kellett volna fogadni. Csak egyes főnemesektől, mint Batthyány Ádámtól és a Zrínyi testvérektől kívánt Ferdinánd bandériumaik élén személyes hadbaszállást. Azonban sem a megváltás, sem a személyes hadbaszállás nem ment. Hiába írt Ferdinánd, hiába fenyegetődzött Esz-

⁶⁴ Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány I. t. 1644. márc. 6.

⁶⁵ III. Ferdinánd utasításai. Országos Levéltár. Eszterházy I. t. III. Ferdinánd levelei. 1644. márc. 6. és Batthyány I. t. 1644. márc. 3.

⁶⁶ III. Ferdinánd utasítása. Országos Levéltár. Eszterházy I. t. III. Ferdinánd levelei. 1644. márc. 8.

⁶⁷ Forgách Zs. levele. Országos Levéltár. Batthyány I. t. 1644. márc. 30.

terházy, se pénz, se katona nem érkezett Galgócra.⁶⁸ Nem akartak harcolni sem a főurak, sem a nemesek, de volt ürügyük, okuk is a megyénkben maradásra, s ez a török veszély volt.

A török portyázások már 1643. őszén is gyakoriak voltak mindenfelé. Folytatódtak 1644. januárjában, főleg Eger körül, de teljes erőre márciusban és áprilisban kaptak. Március végén egyszerre jelentek meg a török portyázók Nyitra vidékén, Esztergom környékén és Körmendnél, majd Zrinyi birtokai kerültek sorra. Március közepén még Ferdinánd és Eszterházy a dunántúliaknak a török veszélyre való hivatkozását kibúvónak tekintették, és északra vonulásra szólították fel a helyenként már fegyverben levőket,⁶⁹ március végén azonban már kénytelenek voltak másképpen megítélni a helyzetet. Ferdinánd Batthyányt megbízta a török elleni védekezés megszervezésével, és csak azt kötötte ki, hogy nagyobb összeütközésre ne adjanak alkalmat.⁷⁰ Még azok is visszafordultak, kik már elindultak Galgóc felé, így Zrinyi Miklós is.⁷¹

A török diverzió tehát megtörtént a hadjárat elején, I. Rákóczy Györgynek erre nem lehetett panasza. Eredményeképpen a császári seregek mellett Galgócánál nem lehetett több magyar 1000—1500-nál, akiknek jelentős részét maga Eszterházy állította ki. A török ígéret beváltását jelentette március végén a moldvai segédhadak megérkezése is, a havasalföldiek után, és áprilusra török segédcsapatok is érkeztek Rákóczy mellé.

Április elején tehát következő volt a helyzet: Rákóczy alvezérei közül Kapronczay Vágbesztercénél tartott és Trencsén felé portyáztatott; Bornemissza Garamszentkeresztnél járt, útban Besztercebányára; Rákóczy Zsigmond és Kornis Fülek körül voltak. Keleten néhány vár kivételével már minden Rákóczy kezére jutott, aki maga is indulóban volt a tartaléksereggel a déli völgyeken át Rákóczy Zsigmond és Kornis után. A császári hadak Galgócánál gyülekeztek, a főerők még Pozsony körül. A magyar insurgensek legnagyobb része, azaz a könnyű lovasság, a török diverzió miatt elmaradt.

A császáriakkal a fejedelmi hadak először rendkívül kedvezőtlen körülmények között, a Vág völgyében ütköztek össze 1644. április 9-én. Kapronczay feladata, mint láttuk, a svédekkel való egyesülés volt, és portyázásai a felderítés mellett valószínűleg a svédekkel való összeköttetés megteremtését célozták. Kémek küldése Morvaország és Szilézia felé nehéz lehetett, mert III. Ferdinánd már március közepén elrendelte

⁶⁸ III. Ferdinánd utasítása. Országos Levéltár. Batthyány I. t. 1644. márc. 14. Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány I. t. 1644. márc. 7.

⁶⁹ Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány I. t. 1644. márc. 19.

⁷⁰ III. Ferdinánd utasítása. Országos Levéltár. Batthyány I. t. 1644. márc. 31.

⁷¹ Beke—Barabás: I. Rákóczy György és a Porta. 688—691. o.

a jablonkai hágó elzását,⁷² s valószínűleg őrizték a többi utakat is. Kapronczay így teljes bizonytalanságban lehetett, míg ugyanakkor a császáriak Galgócnál pontosan ismerték hadának erejét, helyét és azt is tudták, hogy a svédektől, akikre Kapronczay számított, nem kell tartaniok. Április elején Földvári Miklós vezetésével a Vág mentén könnyű hadak és császári lovasok indultak északra. Céljuk az volt, hogy egyenként üssenek rajta Kapronczay portyázóin, akik közül egyesek már Illava környékén jártak. Április 9-én itt lepte meg a Faragó András vezette portyázókat Földvári, és üldözésük közben a főhad közelébe ért. Kapronczay kis csapattal sietett megszorult alvezére segítségére, de a kialakult harcban lelőtték, Faragót pedig elfogták. Császári részről a fejedelem hadának veszteségét 300-ra becsülték, tehát szó sem lehetett az egész hadtest megsemmisüléséről, azonban Kemény szavaival élve, „a had confundáltatot”. Vezér nélkül maradván, a seregek feladták a Vág völgyét, és a Besztercebányán levő Bornemissza seregéhez csatlakoztak.⁷³

Az első ütközet szerencsétlen kimenetele részben a rossz vezetés következménye volt, részben viszont magából a könnyű lovashad laza szervezetéből és kevés haditapasztalatából adódott. Hiányzott a főerők megfelelő biztosítása, és ezért érhető el sikert a számbelileg feltétlenül kisebb Földvári-féle sereg a fejedelmi haddal szemben. A vereség után pedig a vezér elvesztése elégséges volt ahhoz, hogy a had feladja az egész Vág völgyét és utat nyisson a császáriaknak erre felé, akik azonban nem érezték magukat elég erősnek, hogy messzebbre előnyomuljanak. Ezért Földvári visszatért Galgócra, ahol tovább folytak az előkészületek, hogy az Ipoly völgyében támadjanak rá Rákóczy seregeire.

Kapronczay hadtestének veresége után a svédekkel való egyesülés közeli kilátásai elhalványodtak, bár a svédok felől továbbra is teljes volt a bizonytalanság. Ugyanakkor viszont Rákóczy alvezérei tisztában voltak a galgóci gyülekezés jelentőségével, és most már a császári ellentámadás elhárítása lett az elsőrendű cél. A bányavárosokat — Besztercét, Körmöcöt — hódoltató Bornemissza dél felé húzódott, hogy közelebb legyen a fő seregekhez, míg feles embereit, főleg a hozzá csatlakozott demoralizált Kapronczay-hadakat, Breznóbánya felé hátraküldte. Fülel környékéről, a közben iderendelt Kemény Bakossal a Garam irányában nyomult előre, hogy a várható nagy császári erők felé fedezzék a Füleket ostromló fejedelmi csapatokat. Kemény célja, a Garam elérése, és ott az átkelőhelyek megszállása volt. A rossz utak és fáradt lovai miatt csak nehezen tudott előrejutni, de óvatosnak is kellett lennie, állandóan portyázó-

⁷² III. Ferdinánd utasítása. Országos Levéltár. Eszterházy I. t. III. Ferdinánd levelei. 1644. márc. 21.

⁷³ Földvári M. jelentése. H. K. 1615. 407—408. o.; Révai levele. H. K. 1915. 400. o.; Kemény: Önéletírása. 315. o.; Sarnóczay F. levele. Országos Levéltár. Batthyány I. t. 1644. ápr. 13.

kat küldött maga előtt, és így tapogatódzva jutottak el április 24-én Korponán keresztül a Garam közelébe. Megszállatta a barsi hidat 1000 lovasal, remélve, hogy most már nem tudnak a császáriak ágyúikkal oly könnyen átjutni a Garamon, és ezzel a fősereg időt nyer.

A Losonc—Fülek térségében levő Kornis Zsigmond vezette hadakhoz közben, április 15. körül csatlakozott maga I. Rákóczy György is. A legfontosabb feladatnak Fülek vára bevételét tekintették, melynek kapitánya Wesselényi Ferenc volt. A vár elfoglalásának reményét növelte az, hogy április elején sikerült megakadályozni német erősítések bejuttatását a várba, viszont a galgóci gyülekezés valószínűtlenné tette, hogy rendszeres ostrommal idejük lesz a várat bevenni, legalább is így ítélte meg a helyzetet Kemény János.⁷⁴ Ő már április 21-én a visszavonulás gondolatával foglalkozott, és a bányavárosok felé vezető utat, vagy török területre vonulást ajánlott Rákóczynak.

I. Rákóczy György Füleknél ijesztéssel próbálkozott: felgyújtatta április 17-én Fülek városát, és utána tárgyalásokba kezdett Wesselényivel, aki április 19-én semlegességet is fogadott. Amint azonban I. Rákóczy György Szécsény felé a haddal tovább vonult, Wesselényi visszavonta reverzálisát. A főhad erre Szécsénynél megállapodott, Rákóczy körülzáró csapatokat küldött vissza Fülek alá, és nagyobb ostromot határozott el, még a nyugat felé biztosító Kemény hadából is lovasokat rendelt vissza. Ezt a parancsot azonban a helyzetet jobban megítélő Kemény nem teljesítette.

A császári had ugyanis ekkor már mozgásban volt. Április 19-én indultak meg Galgócról,⁷⁵ kb. 11—12 000 fő, legnagyobb részt nehéz német csatalovasság, kisebb részt német gyalogság, legkisebb részben pedig magyar és horvát könnyűlovasok. Vezetőik: Götz és Eszterházy nádor. Nyitrán át érkeztek április 24-én Barshoz, hol a Garam hídját éppen valamivel korábban foglaltatta el Kemény. Tartós védelemre a Garam mellett Kemény eleve nem számíthatott, hiszen hadától délre ott volt a császári kézen levő Léva vára, fenyegetve csapatainak oldalát. Lévával kapcsolatban Kemény csak arra gondolt, hogy a várost és asztagait felgyújtja, és így megakadályozza, hogy az ellenségnek támaszpontul szolgáljon. Portyázókat is küldött Léva alá, de ezek tervét nem tudták végrehajtani. Április 26-án pedig a császáriak kalauzoktól vezetve gázlókon átkeltek a Garamon, és a túlerővel szemben Kemény hada megkezdte a visszavonulást. A hidat őrző Petki István csak ügyel-bajjal tudott az ellenségén átvergődni és Keményhez csatlakozni. A császári sereg bevonult Lévára.⁷⁶

⁷⁴ Kemény J. levelei. Országos Levéltár. Kamarai 1. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. ápr. 21., 22., 23., 24.

⁷⁵ Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány 1. t. 1644. ápr. 18.

⁷⁶ Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai 1. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. ápr. 26.

A császári csapatoknak a Garamon való átkelése után Rákóczynak döntenie kellett a továbbiakban követendő haditervről. Rákóczy a táborn Szécsénynél hagyva előre jött (Balassa) Gyarmatra, s ide rendelte tanácskozássra alvezéreit is. A Garam felé ezalatt Bakos Gábor fedezte a főhadat. A tanácskozáson, mely április 30-án folyt le, csupán Rebenstock svéd rezidens képviselte azt az álláspontot, hogy a császári sereggel meg kell ütközni, be kell őket várni. Vele szemben a magyarok, élükön Keménnyel, a visszavonulást kívánták, mely az ellenséget minél jobban eltávolítaná támaszpontjaitól, kényszerítené, hogy a környékből éljen, s ezzel egyre inkább kiszolgáltatná magát a fejedelem portyázóinak.⁷⁷

E tanácskozáson nemcsak a nyugati hadielmélet ütközött meg Rebenstockon keresztül a magyar portyázó elgondolással. Ennél alapvetőbb különbségről volt itt szó. Rebenstock a svéd-német hadszervezethez szokott, a nyugati gazdasági és társadalmi fejlődés teremtette állandó ezredkekhöz, melyeknek kiképzése, emberanyaga kívánatosabbá tette a nyílt ütközetet a demoralizáló visszavonulásnál. A nyílt csatában elért győzelem egy időre minden problémát megoldott: a győztes seregek meghódított területek jutottak szabad kirablásra. Ugyanakkor a visszavonulónak nemcsak a sarkában levő ellenségtől kellett tartania, hanem ellátásának megbénulásától is: a városok bezárták előtte kapuikat, a parasztok felármadtak élelemszerzőik ellen.

A magyar társadalmi fejlődés viszonylagos elmaradása, de különösen az állandó török veszély más hadszervezetet és más katonanyagot hozott létre. Hiányzott a nyugati ezredek szervezete, erős harci fegyelme, a közkatona betörése, mely azt az ezredgépezet automatikusan működő részévé tette. Mindennek hiánya a magyar csapatokat alkalmatlanná tette nyílt csaták megvívására nyugati ezredekkel szemben, mégha számbelíleg fölényben is voltak. De ugyanakkor olyan kvalitással rendelkeztek, mely sokszor nemcsak kiegyenlítette az erőviszonyokat az ezredkekkel szemben, hanem még javukra is döntötte el: ez pedig gyorsaságuk, mozgékonyságuk volt. A gyorsan mozgó csapatok számára pedig már egészen másképen fest a visszavonulás kérdése. A mozgékonyság a visszavonulást támadó hadműveletté változtathatja, melynek során közbeiktatott támadásokkal az ellenséget állandóan fárasztani, pusztítani lehet, míg az annyira le nem gyengül, hogy már nyílt csatában is szembe lehet vele szállni, vagy önmagától megfutamodik.

Rákóczy alvezérei nem jártak új úton javaslatukkal, előttük lebegtetett Bethlen Gábor példája, aki ilyen offenzív visszavonulásokkal verte meg császári ellenfeleit.

Rebenstock ellenállási javaslatában azonban nemcsak a nyugati

⁷⁷ Kemény J. levele. Országos Levéltár, Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. április 27.; Rebenstock levele. T. T. 1892. 1644. aug. 19-ről.

katona értetlensége nyilvánult meg a magyar adottságokkal szemben, hanem a nyugati diplomata magatartása is. Leveleiből kiderül, hogy már a hadjárat megindulása előtt is tisztában volt azzal, hogy Rákóczy hada — melyet, kvalitásait fel nem ismerve, semmire sem becsült — képtelen lesz egyedül, nyílt csatában megállni a császáriak ellen.⁷⁸ Most mégis ezt javasolta, gondolva, hogyha győznek is a császáriak, veszteségeik is jelentősek lesznek, s így, ha I. Rákóczy György és Erdély el is bukik, a svédek számára mégis lesz valami haszon.

A gyarmati tanácskozáson I. Rákóczy György még nem döntött nyíltan; elrendelte ugyan a visszavonulást, de azzal a magyarázattal, hogy csak kedvezőbb helyet kíván ütközetre találni.⁷⁹ A visszavonulásban azonban nem volt megállás; május 2-án indult meg Gyarmatról Rákóczy visszafelé, 5-én elhagyta a tábor, azaz a főserég Szécsényt és Rimaszombat — Kövecses — Putnok — Edelény — (Sajó)Vámos — Gesztely — Legvesbénye útvonalon május 22-re Patakra érkezett vissza.⁸⁰

A visszavonulás elrendelése a fejedelmi had adottságai miatt feltétlenül helyes volt. Kérdés csak az, hogy mennyire volt offenzív is e hadművelet, mennyire használták ki a csapatok mozgékonyágát, és gyengítették-e az ellenséget?

I. Rákóczy György elvben értette a portyázások jelentőségét.⁸¹ Azonban a portyázást legzűvösebben a törökre bízta volna, kinek segítségét állandóan sürgette Budán és Konstantinápolyban. Nagyobbszabású portyázásokra nézve kétségtelenül kedvezőtlen volt az, hogy a lovak már erősen kifáradtak s hosszabb pihenő rájuk fért volna, továbbá, hogy saját hadainak is gondot okozott az élelem biztosítása az előnyomuláskor már felélt területeken. De ezen túl hiányzott I. Rákóczy Györgyből a hadvezéri merészség is ahhoz, hogy csapatainak nagyobb részét szétosztva, portyázásokkal kockáztassa seregét. Rákóczy mint hadvezér is takarékos volt, és igyekezett hadait maga mellett tartva konzerválni. Újabb csapatokat rendelt Erdélyből, és a hajdúságot is felültette, hogy készenlétben legyenek a Tisza mögött, ahova maga is indult. A főhad legnagyobb része a visszavonulás során nem látott ellenséget.

Valóban aktív visszavonulást csak az utóvéd hajtott végre Kemény János és Bakos Gábor vezetésével. Gyarmatról Kemény 800 lovassal visszatért Bakos biztosító csapataihoz, akik ekkor már az Ipoly közélébe jutottak. A visszavonulás az Ipoly völgyében folyt tovább Palánkig. Itt a fejedelem alvezérci nagyobb ütközetet határoztak el május 5-én. Arra nem volt elég erejük, hogy az egész császári haddal megmérkőzzenek, nem is azt akarták. Az volt a céljuk, hogy a császári csapatok egy

⁷⁸ Rebenstock levele. 1844. jan. 6. T. T. 1892.

⁷⁹ Szilágyi: A két Rákóczy György családi levelezése. 146. o.

⁸⁰ Mikó Erdélyi történelmi Adatok. IV. 92—93. és 123—124. o.

⁸¹ Szilágyi: A két Rákóczy György családi levelezése. 146. o.

részét leválasszák és külön megsemmisítsek.⁸² Egy nagyobb vizesárok mentén foglaltak állást a fejedelmi csapatok, majd Kemény egy vegyes hadat — törököket, románokat, hajdúkat, székelyeket, fejedelmi zsoldosokat — átküldött az árkon az ellenség megtámadására. Ezeknek az lett volna a feladatuk, hogy az ellenség egy részét támadásra ingereljék és átcsalják az árkon. Az ellenség harcba is bocsátkozott, és üldözőbe vette a meghátráló támadókat. De csak az árokig nyomult előre, ott megállt. Érezte a csapdát, nem tudta felmérni a túlsó oldalon levő fejedelmi had erejét, s ezért megkezdte visszavonulását.

A császáriak hátrálását látva, Kemény és Bakos csapatai újra támadtak és bátran vitézkedtek. Vezetőiknek csak nehezen sikerült a bátran helytálló csapatokat visszavonulásra bírni, akkor, amikor az egész császári had ellentámadásától lehetett tartani.

A palánki összecsapás volt az 1644/45-ös háború legnagyobb ütközete. A két alvezér itt 2—3000 főnyi hadat vitt nyílt ütközetbe. Az előzetes haditervet ugyan nem sikerült keresztülvinniük, mert a császáriak óvatosak voltak, de az ütközet más szempontból mégis sikeres volt. A csapatok vitézen harcoltak, és önbizalmukat növelhette, hogy maguk előtt meghátrálni látták a császáriakat. A tűzpróbát jól megállták a hadak. Az ütközet során azonban megmutatkozott a fejedelmi had gyenge oldala is: szervezetének és fegyelmének lazasága. A tiszteknek csak nehezen sikerült a harcba lendült katonákat visszafordítani. A küzdelemben belemelegedett katonák nem voltak már egy nagy harci gépezet részei, önállóan küzdő csoportokra szakadtak. Nem voltak elég fegyvelmezettek, a harc közepette kicsúsztak tisztjeik kezéből. Ez lehetetlenné tette, hogy a vezérek harc közben átcsoportosítsanak, változtassanak eredeti csatarendjükön.

A laza szervezet, a hiányos fegyelem súlyos következményekkel járhatott akkor is, ha Rákóczy hadai váratlanul találták magukat az ellenséggel szemben. Ilyenkor pánik lett rajtuk úrrá. Ez történt a palánki csata után. Kemény a sikeres ütközetet befejezve az éj folyamán szándékozott elvonulni, azonban még besötétedés előtt a császáriak az Ipoly védelme alatt muskétásokat küldtek az oldalába. Mikor megkezdődött a lövöldözés, a hátul álló erdélyi csapatok megfutamodtak, magukkal ragadva a többieket is. Fejvesztett menekülés kezdődött, amelyet azonban az ellenség nem használt ki. Nem indult a fejedelmi had után, mert cselnek vélte futásukat. „Nem is reméltük, hogy egészen derekas táborunkig megtartóztassuk a futástól a hadat”, írta Kemény, mert ritka dolog, hogy a futókat a vezérek meg tudják állítani.⁸³ Az ok nélkül menekülő csapatoknak vezéreik már egyáltalán nem tudtak parancsolni,

⁸² Részletes leírása: Kemény: *Önéletírása*. 320—324. o. Időpontjára nézve Mikó Erdélyi Történelmi Adatok, IV. 92. o.

⁸³ Kemény: *Önéletírása*, 323. o.

s a szaladók egészen váratlanul álltak meg. Ezután rendezetten folyt a visszavonulás Szécsényig.

Kemény a visszavonulás során megtévesztő hadműveleteket szeretett volna végrehajtani, olyanokat, melyek az ellenséget bizonytalan-ságban tartották volna a visszavonulás iránya felől, illetve állandó készenlétre kényszerítették volna.⁸⁴ Rákóczy azonban a szécsényi táborban nyilvánosan kihirdette a nagy általános visszavonulást, és ezek után Kemény számára nem maradt más hátra, mint a visszavonulás fedezése a fizetett hadakkal.

A visszavonulókat nyomom követték a császáriak. Május 8-án Szécsényre érkeztek, a következő nap Fülekre, ahol csatlakozott hozzájuk Wesselényi is. Első komolyabb sikerüket május 18-án érték el, amikor Wesselényi visszafoglalta Szendrőt.⁸⁵ Itt Eszterházy pihenőt adott a császári csapatoknak, majd ismét megindulva átkelt a Hernádon, és 22-én elfoglalta Szerencset.⁸⁶

Patakhoz közeledve Legyesbényén Rákóczy újabb rendelkezést adott ki. Visszaérkezett a hét vármegye területére, melyet most már nem akart olyan egyszerűen átengedni, mint a Felvidék középső részét. Ugyanakkor változatlanul kerülni akarta a nyílt csatát. Nem maradt más választása, mint a kezében lévő várak és városok őrséggel való ellátása, hogy ezek akadályozzák meg a császáriak további előnyomulását. Május 19-én Legyesbényéről írt leveléből⁸⁷ láthatjuk, hogy melyik várakat tartotta a legfontosabbaknak. Első helyen szerepel Kassa, a tavaszi hódítás legértékesebb nyeresége. Ide 1550 gyalogot és 400 lovast küldött, akik Reóthy Orbán parancsnoksága alatt várták az ellenséget. Eperjes volt a másik fontos hely, hova 500 gyalogot rendelt. Ezután következett az a két vár, mely Erdély felé zárta el az utat: Patak és Tokaj. Patakon 1100 gyalog volt, Tokajban 700. Patakon még gyorsan sáncmunkákat is végeztek, korszerű fedett út készült a vár alatt Rebenstock és Haller Gábor vezetésével. Végül Rákóczy még Onód és Szerencs megerősítését látta szükségesnek. A levél bepillantást enged Rákóczy gyalogságának létszámába és osztályozza is a gyalogosokat. 1644 május közepén e szerint 4020 gyalogost helyezett el Rákóczy várakban, ezekből 790 volt a német muskétás, 2100 székely, 400 udvari kékgyalog és 730 különféle, részben uradalmakból, részben városok által kiállított katona. Mivel minden valószínűség szerint valamelyes gyalognak a fejedelem mozgó hadában is kellett maradnia, így 1644 májusában még körülbelül az lehetett a gyalogság száma, mint a hadjárat elején: 6000 körüli. A lovasságnál már

⁸⁴ Kemény: Önéletríása. 324. o. Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. máj. 6.

⁸⁵ Mikó: Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 93. o.

⁸⁶ Eszterházy M. levele. Országos Levéltár, Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. máj. 22.

⁸⁷ Szilágyi: A két Rákóczy György családi levelezése. 155–157. o.

valószínű, hogy jelentős csökkenés volt, mert Rákóczy alvezérei már április elejétől fogva panaszkodták, hogy a katonák igen nagy számmal szöknek. A szökések oka elsősorban a had fizetlensége volt. I. Rákóczy György már május 10-én felszólította György fiát, hogy Erdélyben kutattassa fel a szökevényeket.⁸⁸ A lovasság száma azonban még mindig tekintélyes volt.⁸⁹

A svédeknek változatlanul csak a hírük érkezett Rákóczyhoz, de semmi remény sem volt közelebbi segítségükre. Török részről ugyan még folytak a portyázások, de elmaradt a nagy diverzió, amelyet Rákóczy kért, hogy 4—5000 harcossal hajtsanak végre a császári hadak mögött. Budaj követe, Szentpáli István nem sok jóval kecsegtette, ellenkezőleg, a császári diplomácia sikerét volt kénytelen Budáról jelenteni.⁹⁰ I. Rákóczy György tovább kérte a török segítségét — most már 10 000 katona küldését⁹¹ — de ugyanakkor egyedül maradván május közepén megkezdte tárgyalásait a császáriakkal a béke helyreállítása érdekében.⁹² Az 1644 májusától kisebb-nagyobb megszakításokkal 1645 augusztus végéig folyó béketárgyalásokról nem akar e tanulmány szólni, csak annyiban tesz majd róluk említést, amennyiben a hadi események szempontjából szükséges, azokat magyarázza. Az 1644 május 18-án Lónyai Zsigmondból és Kemény Jánosból álló követség, mely Rákóczy békeajánlatával Eszterházyhoz indult Szendrőbe, azért fontos, mert a későbbiekben befolyásolta a császáriak hadművelati tervét.

A svédek szemében, mint már láttuk, Rákóczy támadása diverzió volt, melynek feladata császári csapatok elvonása a fő frontról. Ugyanennek tekintették császári részről is. Alig indultak meg a hadak, III. Ferdinánd május 6-án máris utasította Eszterházyt, hogy tárgyaljon Rákóczyval, s ha az hajlandó visszaadni az elfoglalt területeket, kössön vele békét; 11-én már arra hívta fel, hogy legyen engedékeny a tárgyalásokon, majd 18-án egészen határozottan megírta: békét kell kötni, hogy a hadsereg másutt legyen használható. Ugyanezt szögezte le öt nap múlva azzal a kiegészítéssel, hogy a béke megkötéséig üldözni kell Rákóczyt, míg az a királyi területen tartózkodik.⁹³ A császári parancsnokok, Eszterházy Miklós és Götz marsall, Szendrő és Szerencs elfoglalása után nehéz helyzetben voltak. Feladatuk minél előbb békét kötni, s erre Rákóczy mutatott is hajlandóságot; csak most már valahogy nyomást kellett volna rá gyakorolni. Egy győztes ütközet lett volna a legjobb, de megütkö-

⁸⁸ Szilágyi: A két Rákóczy György családi levelezése. 153 o.

⁸⁹ Szilágyi: A két Rákóczy György családi levelezése. 157—158 o.

⁹⁰ Beke—Barabás: I. Rákóczy György és a Porta. 693. o.

⁹¹ Ötvös: Rejtelmes levelek. 1848. 46—47. o.

⁹² I. Rákóczy György megbízó levelei Lónyai és Kemény számára. Országos Levéltár. Kamarai I. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. máj. 17.

⁹³ III. Ferdinánd utasításai. Országos Levéltár. Eszterházy I. t. III. Ferdinánd levelei. 1644. május 6. 11., 18., 23.

zésre Rákóczy nem volt kapható. Utána nyomulni nem sok értelme lett volna, hiszen Erdélybe Ferdinánd utasítása ellenére nem követhetik, de meg ellátási nehézségek miatt nem is tanácsos messze előtörni. Végül még ott vannak az útban köztük, és Rákóczynak ekkor már a Tisza mögött Salamonnál lévő tábora közt, Tokaj és Patak erősen védett várai. Nem célszerűbb-e Kassa alá vonulni, és bízni abban, hogy a város a császáriaknak is éppen úgy megadja magát, mint Rákóczynak, hisz ezzel az erdélyi fejedelem legfontosabb hódítását szerzik vissza? Ebből kiindulva indult meg a császári sereg május 27-én Szerencsről Kassa felé.

Eszterházy és Götz Kassa alá fordulása megnyugtatólag hatott Rákóczy tábora. Amikor a császáriak Szerencshez értek, Rákóczy a fő haddal a Bodroglóközbe vonult, majd Salamonnál átkelt a Tisza mögé. Pataknál a várórség mellett Kemény János maradt utóvédnek vissza. A Tiszától nyugatra álltak még Ibrányi Mihály és hajdúi, akik május végén keltek át Polgárnál a Tiszán, hogy az ellenségre innen portyázzanak. A salomoni táborban tartott haditanács, mely a császáriak szándékát még nem ismerte, úgy döntött, hogy ha az ellenség továbbra is kelet felé nyomul, előle I. Rákóczy György a fő sereggel ismét visszavonul, de nem Erdélybe, hogy hátán oda ne vigye az ellenséget, hanem a Tisza mentén manővrírozzon, mindig a folyó másik oldalára kelve, mint ahol az ellenség van. Közben a várak őrségének lett volna feladata, hogy a császáriakat hátulról zaklassa.⁹⁴ A nagy mozgékonyt igénylő terv érdekében május végén az urak társzekereiket haza is bocsátották.⁹⁵ Május 29-én azután megérkezett a táborba a hír, hogy Eszterházy a császári sereggel Kassa alá indult. Erre a fősergét június elején visszatért a Tisza mögül a Bodroglóközbe, Körtvélyesre, és I. Rákóczy György itt várta a további eseményeket, Keményre, Bakosra, Ibrányira bízva a császáriak zaklatását.

Eszterházy Szerencsről először saját vára, Regécz alá vezette a császári hadat, s erősítést juttatott be, majd Hidesnémetihez szállt táborba. Innen küldött át csapatokat a zempléni hegyisorcra, melyek rajtaütöttek (Sátoralja)Újhelyen és Borsin, ijedelmet keltve a fősergét táborában. E támadás tulajdonképpen célja élelemszerzés volt a császári hadak számára, melyek már ekkor szükséglet kezdtek látni. A császári hadak ellátási nehézségeit csak kisebb részt okozta a támaszpontoktól való eltávolodás, hiszen a 30 éves háború idején minden sereg elsősorban a környéken, a lakosságon élt, és csak kis mértékben elégítették ki szükségleteiket a magazinok. Nem is a portyázó fejedelmi seregek okozták a császáriak fő gondját. Ezek ugyan ott kóvályogtak körülöttük, de még elég ritkán kaptak beléjük. A császári had legnagyobb problémáját a parasztság magatartása okozta.

⁹⁴ Kemény: Ünéletírása. 340. o.

⁹⁵ Mikó: Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 124. o.

Már láttuk, hogy a parasztság a Felvidék nyugati részén is elmene-
kült a császári hadak elől, mindjárt Pozsony környékén, majd később
a német katonák magatartása miatt teljesen nekikeseredett e vidék la-
kossága. A Felvidék keleti részén is eltűnt a faluk népe, a jobbágyság
a császári had elől, ami itt már önmagában véve is súlyosabb volt a csá-
száriakra nézve, mert míg a nyugati részeken rendelkeztek egy-két
élelmiszerral előre feltöltött támaszponttal, itt ilyenről nem lehetett szó.
A parasztság azonban nemcsak falvait hagyta el, hanem fegyvert fogva
aktív partizánharcot is viselt az Eszterházy vezette császári seregek
ellen.

A parasztok aktív küzdelméről az első adat 1644 május 29-ről szár-
mazik; budai követének írta I. Rákóczy György, hogy: „Az ellenséget
mindenünnen fogyasztják. Immár a parasztság is feltámadott rájuk,
ölik, vágják”.⁹⁶ Ekkor a császáriak Regéc környékén jártak már, és
innen kezdve állandósult számukra a paraszt-veszély, mely tetőfokát
akkor érte el, mikor Kassa ostroma folyt.

Kassa alá Eszterházy június 3-án már tépett sereggel érkezett.
Éhség, betegség már meggyengítették, parasztok, portyázók már megtize-
delték a sereget. A lovasságot sújtotta a takarmányhiány, a lovak dög-
löttek, s egyre több katona vált gyalogossá. Remény csak akkor lehetett,
ha Kassát sikerül gyorsan, megfélemlítés által elfoglalni.

Az előjelek azonban nem ígértek gyors sikert. Eszterházy Hernád-
németiből május végén 24 nemesből álló követséget küldött a városba,
akiket azonban I. Rákóczy György kapitánya és helytartója, Reöthy
Orbán minden teketória nélkül elfogatott és elzáratt az azon a címen,
hogy nem volt a fejedelemtől salvus conductusuk, és nem mint követek
viselkedtek, hanem inkább mint kémek. Meg sem engedte, hogy a ta-
náccsal szembekerüljenek, hanem elvette és egyenesen a fejedelemhez
küldte az általuk hozott leveleket.⁹⁷ A városban, amint már láttuk,
I. Rákóczy Györgynek kb. 2000 főnyi katonája volt, akiknek befogadá-
sába a város már május közepén beleegyezett. A polgárság részvételéről
a város védelmében közvetlenül nincsen tudomásunk, csak I. Rákóczy
György egyik levelében fejezi ki azon reményességét, hogy az általa Kas-
sára küldött 2000 katonával Reöthynek legalább 4000 „fegyverfogható
embere” lesz.⁹⁸ Ha ennyien nem is vettek tevékeny részt 1644 nyarán
Kassa védelmében, az bizonyos, hogy a város maga is fogadott katonákat,
sőt még Sáros megye is hozzájárult pénz küldésével a város védelméhez.⁹⁹
Mint tartalék ott volt még maga a polgárság is. Rákóczy kellő időben
élelemmel jól megrakatta a várost, továbbá ágyúkat és pattantyúsokat

⁹⁶ Ötvös: Rejtelmes levelek, 48—49. o.

⁹⁷ Kassa város jegyzőkönyvéből. H. K. 1917. 119—120. és 146. o.

⁹⁸ Szilágyi: A két Rákóczy György családi levelezése, 156. o.

⁹⁹ Reöthy O. levele. Országos Levéltár, Kamarai 1. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. júni. 2.

is küldött. A tárgyi feltételek tehát megvoltak a város ellenállásához, és nem hiányzott a készség sem. A város elszántan kitartott Rákóczy hűségén, és Reöthy személyében olyan parancsnokkal is rendelkezett, ki nem hagyott lehetőséget habozásra. Jól felszerelt, elszántan védett várossal szemben Eszterházy gyengülő, ostromeszközökkel rosszul felszerelt seregének eleve nem sok kilátása volt, annál kevésbé, mert háta mögött volt I. Rákóczy György egész hada és az egyre aktívabb parasztság.

A császáriaknak sietni kellett, mert a sok ellenség közepette kevés segítségben bízhattak. A hernádvölgyi nemesség Boldogkővárába gyűlve megegyezett a nádorral május végén, és megígérte a császári sereg élelmezését,¹⁰⁰ de jobbágyaik közreműködése nélkül, illetve azok aktív ellenállása miatt Eszterházy nem sokra mehetett a memesek ígéretével. A seregektől szabad felső Hernádvölgyben is volt szövetségese: itt a Szepességen Hosszútóthy László címzetes váradi püspök vezetésével a katolikus papság tevékenykedett, és a városok hajlandók is lettek volna császári hűsége visszatérni. Ebből azonban szintén nem volt Eszterházyéknak semmi haszna, mert a parasztok a hegyeken úgy elzártak minden utat, hogy a Szepességből nemcsak hogy élelem nem juthatott el hozzá, de még a hódolásra kész városok követei sem.¹⁰¹ A legtöbbit Homonnai Jánostól várhatott a császári had, aki visszatérve birtokaira, Jeszenő körül jobbágyaiból szervezett hadat, ezekkel pusztított mindenfelé, és Ungvárt is visszafoglalta. Rákóczy Ballingh Jánost bízta meg a Homonnai-had szétverésével.¹⁰² Homonnai működése tehát Rákóczy fő-seregéből sem vont el csapatokat, lekötésére elégségesek voltak a munkácsi tartalék katonák és így Kassa ostromára nézve nem volt semmi jelentősége. Márpedig a császári ellentámadás sorsa Kassánál dőlt el.

Kassa alá érkezve, Eszterházy azonnal megállapította, hogy nem lesz könnyű dolga.¹⁰³ A város körüli házakat a védők felgyújtották, hogy a császáriak ne találjanak fedezékre és védelemre. A várbeliek kezdetől fogva igen elevenek voltak, „apró és öreg lövő szerszámokkal” lövöldöztek ki. A császári vezérek elrendelték, hogy előkészületül az ostromhoz, a várárokból a vizet vezessék le, de legfőbb reményük az maradt, hogy a város „észretér és nem bocsátkozik vakmerő veszedelembé”. Június 6-án Eszterházy újból megadásra szólította fel a várost, sikertelenül. Erre a külváros ellen rohamot rendeltek el, melyet azonban a védők visszavertek, majd utána kb. 1000 főnyi had kiűtött a városból,

¹⁰⁰ Kassa város jegyzőkönyvéből. H. K. 1917. 147. o.

¹⁰¹ Hosszútóthy és a Szepesi Universitas levele. Országos Levéltár. Kamarai 1. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. júni. 14. és 18.

¹⁰² I. Rákóczy Gy. levele. Országos Levéltár. Kamarai 1. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 júni 3.

¹⁰³ Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Kamarai 1. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 júni 4

és a császáriakat elkergette a vár alatti területről.¹⁰⁴ A császáriak hátrébb húzódtak a város alól Muslakhoz, és elsáncolták magukat. Eszterházy segítségért írt Bécsbe, főleg ostromágyúkat és élelmet kért, mire III. Ferdinánd el is rendelte Szádvárról, Szendrőről és Fülekről az ágyúknak Kassa alá szállítását, de az élelmezésre nézve csak biztatást adott.¹⁰⁵

Az ostromló császáriak helyzete június 10 után kezdett kritikussá válni. Ennek csak kis mértékben volt Rákóczy hada az oka. A főserég még mindig a Bodrogközben volt, először Pusztakörtvélyesen, majd Vajdácskán. Új csapatok érkeztek az itteni táborba, ismét felültek a Szatmár és Szabolcs megyeiek. Június elején Egerből 1000 török lovas érkezett, Erdélyből útban voltak az újonnan fogadott fizetett katonák, és 500 vagy 600 székely gyalogos.¹⁰⁶ Rákóczy azonban a főseréggel nem mozdult, bár feltétlenül több mint 10 000 emberrel kellett csak a Bodrogközön rendelkeznie, hanem Budán és a portán követelt segítséget, melynek elmaradása esetére békekötéssel fenyegetőzött.¹⁰⁷ 4 kisebb hada működött június 10 körül a Bodrogtól és a Tiszától nyugatra. A császáriakhoz legközelebb Huszár Mátyás volt, kit június 5-én küldött Rákóczy 2000 lovassal Kassa közelébe. Működéséről azonban semmit sem tudunk. Szendrő körül Bakos portyázott, és nehezítette meg a császáriak összeköttetését Fülel felé. Ibrányi is erre operált a Hernád és Bódva közén. Kettőjük hada 6000 fő körül lehetett. A negyedik sereggel Kemény először Pataknál teljesített utóvéd feladatot, majd június 12-én a császári kézen lévő Szerencs alá vonult. Ezt Tholdalagy kapitány már néhány napja ágyúztatta, ostromolta. Kemény lovassága fedezte az ostromot, míg gyalogjai Tholdalagyhoz csatlakozva megrohmozták a már megromgált falakat, és bevették a várat.¹⁰⁸ Az őrséget leöldösték, hiába lengettek egyesek fehér zászlót. Radványit, a császáriak kapitányát is Kemény csak személyesen karddal tudta megvédeni, remélve, hogy vele majd kicserélik a császáriak a hadjárat elején elfogott Faragó Andrást. Kemény ezután Szerencsen nem hagyott őrséget, hanem a vár felszereléséből amit tudott, Tokajra szállíttatott, hadával pedig északnak indult. Csak lassan haladt előre. Ebben része volt annak, hogy csapatai élelem hiányában szenvedtek az erősen kiélt vidéken, de annak is, hogy Rákóczy nem ismerve fel a helyzet változását, Keményt Patakhoz rendelte vissza. Kemény azonban némi habozás után nem teljesítette a paran-

¹⁰⁴ Ismeretlen szerző levele. Országos Levéltár. Kamarai I. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 júni 15.

¹⁰⁵ III. Ferdinánd utasítása. Országos Levéltár. Eszterházy I. t. III. Ferdinánd levelei. 1644 júni 11 és 16.

¹⁰⁶ Szilágyi: A két Rákóczy György családi levelezése. 181. o.; Ötvös: Rejtelmes levelek. 51–52. o.

¹⁰⁷ Török-magyarokori Állami Okmánytár. III. 268–270. o.

¹⁰⁸ Kemény: Önéletírása. 341–344. o.; Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai I. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 júni 12.

csoport, hanem június 16—17 körül Kassa alá érkezett, és Rozgony közelében egyesült Huszár Mátyással.

Eddigre azonban már eldőlt Kassa ostroma és vele együtt a császári ellentámadás kimenetele. Eldöntötték a város elszánt védői és mindenekelőtt a felkelő jobbágyok.

A parasztok fegyveres harca június folyamán egyre nagyobbszabású lett, egyre szélesebb területekre terjedt ki. Június 9-én Forgách Zsigmond Szalánról már azt írta, hogy nem tud a környéken egy falut sem, ahol a lakosok még otthon lennének, és ne menekültek volna az erdőkre, a hegyekre.¹⁰⁹ De nemcsak menekülésről volt szó, hanem kemény, elszánt harcokról is a császáriak ellen. I. Rákóczy György is megemlékezett erről leveleiben,¹¹⁰ de e küzdelem igazi méreteiről legjobban a parasztság fő ellenségének, Eszterháznak leveléből értesülhetünk.¹¹¹

„Úgy esék értésünkre” kezdi a levél, melyet Borsod megye nemeseihez írt, „hogy az Parasztságh mint onnét az erdőben és hegyekben összevervén magát, nemcsak azért, hogy magát oltalmazza, de elmentek és akármely uthon járókra reá ütnek s ölik, fosztiák s kergetik, úgy hogy maid nem is bátorságos keveses embernek járnai az utakon. Ugy vagyon ez hadak inséghek miatt elkeseredtenek nyavaliások, de azért erre a nagy gonosz cselekedetekre, ölésre, fosztásra, latránsságra ugyan nem rezolválhatták magukat...” Utasítja a nádor a vármegyét, hogy írjon, üzenjen a parasztságra, hogy térjenek házaikba vissza és ne öljék, fosszák az útonjárókat. „Mert ha ez intésünk után, mégh egyszer valamey panas z jövend reaiá hozzánk, bizonyosak legyenek benne, hogy két ezer, három ezer gialogh muskétásokat is reaiok küldünk, faluiokat porrá tetettiük, magakat felvadasztattiuk az erdőkben és hegyekben vagy narsban vonattiuk vagy más érdemlett halállal ötlettiük meg, ha meg nem szűnnek gonosz elkezdett cselekedetektül. Példát statuállunk belőlük másoknak is ki hogy ne legien.”

E levél bizonyítja legjobban a parasztság hatalmas ellenállását Eszterháznak és a császári seregnek azzal a kísérletével szemben, hogy megtörjék a magyar szabadságmozgalmat, és a Felvidék keleti részét ismét Habsburg uralom alá kényszerítsék. Nemcsak arról volt szó, hogy a zsoldos katonák által kifosztott és agyongyötört paraszti végső elkeseredettségében fegyvert fog az ismét megjelenő fosztogatókra, mint az a harmincéves háború során Németországban több ízben is lezajlott, hanem sokkal többről. „Nemcsak, hogy magát oltalmazza, de elmenetek és akármely utonjárókra reá ütnek s ölik...” írja a levél, ami bizonyítja a parasztság harcának aktív, támadó jellegét. Rákóczy Zsigmond szerint,

¹⁰⁹ Forgách Zs. levele. Országos Levéltár. Batthyány I. t. 1644 júni 9.

¹¹⁰ Szilágyi: A két Rákóczy György családi levelezése. 175 és 178 o.

¹¹¹ Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Kamarai I. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 júni 13.

amint kijött az ellenség Kassa mellett táborából, máris rajta volt a parasztság,¹¹² úgyhogy csak nagyobb csapatok mozoghattak a táboron kívül.

És mindenfelől rajta volt a parasztság a császáriakon, még oly vidékeken is feltámadtak ellenük, ahol azok ekkor még nem is igen jártak. Eszterháznak Borsodhoz írt levele maradt fenn, de hasonlókat írhatott más megyékbe is. Hosszútóthy László, váradi püspök a Szepességről közölte a nádorral, hogy Szepes, Sáros, Torna és Gömör megyék parasztjai is fegyverben vannak.¹¹³ Ezek a megyék már nem is tartoztak az úgynevezett 7 vármegyéhez, de Rákóczy előnyomulása idején meghódították neki. Szepes és Sáros megyék június 15-ig még nem igen láthattak Eszterházy és Götz katonáiból, ami még jobban bizonyítja, hogy nem helyi, passzív védelmi harcról volt szó, hanem nagy területek parasztságának szervezett megmozdulásáról a Habsburg uralom és az azt képviselő császári zsoldosok ellen. A szervezőkről, szervezetről, mely a parasztokat mozgósította, nem tudunk semmit, de valószínű, hogy a parasztvármegye szolgált e több megyére kiterjedő mozgalom alapjául. Rákóczy csak tudomásul vette a parasztok partizánharcát és annak méreteit, de semmi nyom sem mutat arra, hogy összeköttetésben állt volna a parasztokkal, vagy egyenesen mozgatta volna őket. Önálló volt a parasztság fegyveres harca, semmi okunk sincs, hogy az ellenkezőt gondoljuk, és ez a harc volt elsősorban, ami Eszterházyt a császári haddal megfutamította.

Eszterházy írt a nemességnek, hogy térítsék haza jobbágyaikat és Hosszútóthy is azt javasolta, hogy a nemesség segítségével csendesítsék le a parasztokat. Hiszen a nemesség kapitulált Boldogkőváranál a nádor előtt, és ez lehetett politikája mindenütt, ameddig a császári seregek eljutottak. A nemesekről ezért nem nagy véleményvel volt I. Rákóczy György sem, mert mint mondja: „bizony itt az ember elszükült, s bizonynal merem írni, Zemlin vármegyében, Ungban, Újvárbán, Borsodban, sőt ezekben a vármegyékben igen kevés vallásunkon való nemes embert találunk, az ki elhagyná jószágát az isten tiszteletéért, annál inkább életét elfogyatná azért, kiről sokat írhatnánk.”¹¹⁴ Kiemeli Sáros megyét, mely eddig becsülettel viselte magát.

A kapituláns nemességtől azonban kilátástalan volt a jobbágyság lecsendesítését várni, hiába hivatkozott Eszterházy a császári sereg és a nemesek közötti érdekközösségre a gyűlölt parasztokkal szemben, mert erre nem igen volt módja. Hosszútóthy ugyan olyan javaslatot tett Eszterháznak, melynek végrehajtása esetén lehetett volna valami eredményre kilátás, tudniillik azt, hogy a nemesek szálljanak fegyverbe, állítsanak ki három-három gyalogot is, és így menjenek a „paraszt

¹¹² Szilágyi: A két Rákóczy György családi levelezése. 178. o.

¹¹³ Hosszútóthy levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 júni 15.

¹¹⁴ Szilágyi: A két Rákóczy György családi levelezése. 168. o.

rebelliszek"-re. A nemesség azonban erre már nem lehetett hajlandó, mert 1644 júniusában ez a lépés már nemcsak a jobbágyok ellen szőtt volna, hanem végleges szakítást jelentett volna az erdélyi fejedelemséggel is, ami viszont kapitulációjuk ellenére sem volt a nemesek célja, különösen akkor, amikor a császáriak ügye egyre rosszabbul állt.

Eszterházy így kizárólag csapataira volt utalva a parasztok elleni harcban. Két-háromezer muskétással ígérte, hogy a borsodi parasztokra megy, amit azonban könnyebb volt mondani, mint végrehajtani. Hiszen már Galgócra való indulásakor sem volt a császári seregnek több gyalogja háromezernél. Több vármegye parasztságát erdőkben, hegységekben feladásztatni ilyen erővel nem sok reménnyel biztattott. Maradt tehát a „falvak porrá tételése”, amiben a császári csapatok régi specialisták voltak, és ami a magyar parasztok dühödt ellenségének, Eszterházy Miklósnak sem esett nehezére. Kassa környékén alapos munkát végeztek, s ideérkezve még Kemény János is, aki elég ritkán emlékezett meg a lakosság szenvedéseiről, megdöbbenve írt a „szörnyű éktelenségek”-ről, amit az ellenség művelt.¹¹⁵ Tehetetlen dühükben a császáriak egyik falut a másik után égették fel, amiről még a császári párton levő Forgách Zsigmond is rosszalólag emlékezett meg.¹¹⁶ Június 15. táján a nádor többfelé expedíciót küldött pusztítani, egyik Mecenzéfet dúlta fel.¹¹⁷

Mindez azonban nem változtatott a császári sereg helyzetén. A parasztok ellen küldött gyalogok fávolléte végleg lehetetlenné tett mindenféle ostromműveletet Kassa ellen. A császáriak beszorultak sáncaik mögé, és maguk váltak ostromlottakká.¹¹⁸ A kassai őrség egyre merészebb lett, Június 16-án ismét kiűtött a várból és elfoglalt két ostromsáncot is. Közben pedig felzárkóztak Rákóczy alvezérei: Ibrányi és Bakos Nagyida körül tanyáztak, Kemény és Huszár pedig Rozgonyánál. Minden oldalról fenyegetett volt már a császári had, és Kassa ostroma teljesen kilátástalan lett. Így nem maradt Eszterházy és Götz számára más hátra, mint 1644 június 17-ről 18-ra virradó éjjel szekerekkel járhatatlannak vélt úton északi irányban elmenekülni, miután felgyújtották a Kassa szomszédságában levő falvakat is.¹¹⁹

A császári ellentámadás sorsa eldőlt. A nördlingeni csata hőse, Götz marsall és Eszterházy Miklós menekültek visszafelé a hűsz híres császári ezreddel. Amikor III. Ferdinánd megtudta a visszavonulást, egyszerűen nem értette, hogy hadserege hogy juthatott ilyen helyzetbe.¹²⁰

¹¹⁵ Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 júni 18.

¹¹⁶ Forgách Zs. levele. Országos lt. Batthyány l. t. 1644 júni 9.

¹¹⁷ Szilágyi: A két Rákóczy György családi levelezése. 183. o.

¹¹⁸ Szilágyi: A két Rákóczy György családi levelezése. 184. o.

¹¹⁹ Kemény J. és Rákóczy Zsigmond levelei. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 júni 18 és 19

¹²⁰ III. Ferdinánd utasítása. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1644 júli 11.

Hiszen csapatainak feltétlenül jobbaknak kellett lenni Rákóczyénál, írta. És valóban, ha a császári seregek csak Rákóczy csapataival álltak volna szemben, kérdéses, hogy nem győztek volna-e. 1644 nyarán azonban a császári hadak a fejedelmi seregeken kívül a kassai polgárok ellenállásába ütköztek, de legnagyobb ellenfelüket a keletfelvidéki parasztságban találták. Az erdélyi fejedelemség szervezett hadai, a kassai polgárok és a parasztok egy cél érdekében, a Habsburg elnyomás megakadályozására vívott harca vezetett sikerre 1644 júniusában, ha ez a harc nem is volt egységes vezetés alatt, nem is volt koordinálva.

Az 1644/45-ös háború legnagyobb eseménye Kassa ostroma volt. A császáriak fölött aratott győzelem eldöntötte Kassa és a 7 vármegye sorsát. A győzelem azonban még nagyobb területek felszabadítását is lehetővé tette a Habsburg uralom alól. A további hadakozás során kellett annak eldölnie, hogy Rákóczy ki tudja-e használni a győzelmet, és a felvidéki parasztság és polgárság segítségével még nagyobb területekkel tudja-e megnövelni az erdélyi fejedelemséget, a magyar szabadság és függetlenség bástyáját a XVII. században.